

120 ÉVES A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI AGRÁRKÉPZÉS

HORVÁTH JÓZSEF – NAGY ZSUZSANNA

120 ÉVES A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI AGRÁRKÉPZÉS

1896–2016

Szerzők:
Horváth József
Nagy Zsuzsanna

Lektorálta:
Szűcsné Péter Judit
Túriné Sándor Zsuzsanna

ISBN 978-963-306-515-0

Kiadja:
Gregus Máté Mezőgazdasági Szakképző Iskola és
Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Kar

Felelős kiadó:
Nagy Zsuzsanna
intézményvezető

Nyomdai munkák:
Norma Nyomdász Kft., Hódmezővásárhely

Hódmezővásárhely
2016

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Hódmezővásárhely térségének mezőgazdasága a kiegyezéstől az ezredfordulóig	8
A kiegyezéstől a századfordulóig	8
A birtokviszonyok alakulása	8
A munkaerő alakulása	13
Segítő szervezetek	17
A növénytermesztés jellemzői	18
A szőlő, gyümölcs és zöldségtermesztés jellemzői	23
A gépesítés főbb tendenciái	24
Az állattenyésztés jellemzői	25
Az állatgyógyászat és állatvédelem fejlődése	37
A tanyarendszer és közigazgatás fejlődése	40
A századfordulótól a rendszerváltásig	43
A gazdaság és társadalom változása	43
Birtok- és üzemszerkezeti változások	46
A mezőgazdasági termelési szerkezet változása	53
A rendszerváltástól az ezredfordulóig	56
Az agrárképzés története hódmezővásárhelyen	58
Az agrárképzés kialakulása Magyarországon	58
A mezőgazdasági szakképzés Hódmezővásárhelyen, 1896–1948	60
Magyar Királyi Földműves Iskola	60
Mezőgazdasági Technikum kialakulása	66
Hódmezővásárhelyi Felsőfokú Mezőgazdasági Technikum, 1961–1972	70
Élelmiszeripari Főiskola Állattenyésztési Kar, 1972–1979	73
Budapesti Állatorvostudományi Egyetem Állategészségügyi Főiskolai Kar, 1979-1987	76
Debreceni Agrártudományi Egyetem Állattenyésztési majd Mezőgazdasági Főiskolai Kar, 1987-1999	78
Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Főiskolai Kar, 1999-2006	79
Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Kar, 2006-2016	80
A középfokú szakképzés	83
A kezdetektől	83
Az oktatás 1961-től	84

1989 után	87
A képzés 1996-tól	90
Tanulmányi versenyek	92
Nemzetközi sikereink	92
Országos tanulmányi versenyeken elért eredményeink	93
Mezőgazdasági témájú vetélkedők	96
Egyéb tanulmányi versenyek	98
Egykori oktatók visszaemlékezései	100
Egykori hallgatók visszaemlékezései	110
Felhasznált források	153
Egyéb közlemények, kiadványok, adatbázisok:	157

ELŐSZÓ

Hódmezővásárhelyen, 1896-ban, vagyis 120 esztendővel ezelőtt megalapították a Magyar Királyi Földműves Iskolát, ezzel a városban megindult az alapfokú agrár-szakképzés. A gazdaság és a társadalom igényeinek megfelelően a második világháborút követően középfokú, majd felsőfokú technikummá, később főiskolai, végül pedig egyetemi karrá alakult. A felsőfokú képzés megjelenésével párhuzamosan azonban mindvégig, napjainkban is folyik középfokú agrár-szakember képzés.

A hódmezővásárhelyi agrárképzés történetét az elmúlt 120 évben mindig alapvetően meghatározták a gazdasági, társadalmi és politikai folyamatok. A képzés rendszere, iránya, a szakok és képzési formák sokat változtak, építkezések és laboratóriumok kialakítása voltak a leginkább látványos fejlődések. Gazda-, szakmunkás-, és technikusképzés, üzemmérnökök, agrármérnökök és szakmérnökök kibocsátása, Bologna-rendszerű mérnökképzés egyaránt jelen voltak és vannak a képzési palettán.

A hódmezővásárhelyi agrárképzésről számos cikk, tanulmány és kötet jelent már meg. Itt most arra teszünk kísérletet, hogy a több mint egy évszázados történelmet a mezőgazdaság és az agrárképzés alakulásának párhuzamba állításával villantsuk fel, illetve megjelenítsük azok visszaemlékezéseit, akik – legalábbis az elmúlt évszázad második felétől – oktatóként, illetve hallgatóként részesei voltak a történetnek. Nem törekedhettünk teljességre, munkánkkal a főbb tendenciákat és egy bizonyos áttekintést szeretnénk volna nyújtani.

Az agrárképzés Hódmezővásárhelyen jelenleg a Gregus Máté Mezőgazdasági Szakképző Iskolában és a Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Karán folyik. A két intézmény Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzatával úgy döntött, hogy az elmúlt 120 év során a hódmezővásárhelyi agrárképzésért sokat tett emberek munkája és erőfeszítése előtt ünnepi programsorozattal és jelen kötet kiadásával tiszteleg.

Ezúton mondunk köszönetet egykori és jelenlegi munkatársainknak azért a munkáért, amelyet az időnként zord időkben, nehéz és változó körülmények között is lelkiismeretesen elvégeztek. Azzal a reménységgel bocsátjuk útjára a kötetet, hogy azt Tisztelt Olvasó hasznosnak találja, egyúttal a múlt értékeiből táplálkozva és töltkezve az eljövendő generációk agrárszakembereinek minél magasabb szintű képzését szolgálhatja.

Hódmezővásárhely, 2016. október hó

Szerkesztők

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY TÉRSÉGÉNEK MEZŐGAZDASÁGA A KIEGYEZÉSTŐL AZ EZREDFORDULÓIG

Ebben a fejezetben a mezőgazdaság egyes tendenciáit Hódmezővásárhely és térsége vonatkozásában mutatjuk be. A változások, átalakulások, fejlődések egyes elemei megfeleltek az országos folyamatoknak, mások azonban speciális helyi sajátosságokkal jellemezhetőek.

A kiegyezéstől a századfordulóig

A birtokviszonyok alakulása

Hódmezővásárhely birtokviszonyai már a kiegyezést megelőzően jelentős változásokon mentek át. Az elaprózódás és a koncentráció egyszerre voltak jelen. A zseléreknek kiosztott, átlagosan 500 négyszögöles (nagyjából 1800 m²) földterületet többségük gyorsan eladta, így azok a területek földbirtokosok tulajdonába kerültek. Különösen a Pusztai keleti felében folyt az orosházi gazdák földvásárlása az 1870-es években. A következő évtizedekben a Komlósi, majd a Makai út környéke került sorra. Mindezek a földvásárlások nem mindig változtattak a birtokmegoszláson, hiszen gyakran csak a tulajdonos személye cserélődött. A század végére 5616 kataszteri hold (a Pusztai területének 16,5%-a) volt 293 orosházi birtokos kezén, 19 kataszteri holdas birtokátlaggal. Az 1870. évi statisztika készítésekor vásárhelyi földként csak 102.927 kataszteri holdat vettek figyelembe, amely 30.000 birtoktestre tagolódott. Egy birtokosnak átlagosan öt darabban 17,5 kataszteri hold birtoka volt.

Gorzsa pusztai visszacsatolása (1881) után új kataszteri fölmérésre került sor. Eszerint Hódmezővásárhely határa 132.260 kataszteri hold (= 76.097 hektár). A belterület, utak, vizek levonása utáni határ 130.852 kataszteri hold. A fölmérés hét területet különített el: Szőlők, Nyomás, Tanya, Pusztai, Kopáncs, Gorzsa és a Tó.

Mivel a szőlőket a jobbágyidőkben is adhatták-vehették a jobbágyok, szembevetendő a birtokváltozás, az elaprózódás. 1884-ben 5316 szőlőbirtok volt Vásárhelyen, egynek-egynek átlagosan 300 négyszögöl jutott.

A „belső legelőt” csak az uradalmi hivatalos szóhasználat ismerte, a nép nyelvén már a 18. században is „Nyomás” volt annak a neve. A kataszteri felméréskor átlagosan 2 kataszteri hold volt egy birtok területe. A Kutasi-útfélen Insperger Jánosnak nem engedte meg a tanács az építést. Azzal az indokkal tiltotta meg, hogy „közelségénél fogva az ottani gazdálkodás folytatására fölösleges”, másrészt „mert a város köz biztonsági rendőri szempontból nem tűrhető.” Ugyanilyen indokkal utasították el

Patkó Erzsébet kérését is, pedig négy nyomási földje volt egy tagban. 1884-ben a 4508 kataszteri hold nyomási föld 1701 birtokra osztódott.

A Tanya megfelel a régi „Szállásföldek” néven jelzett, urbárium szerint kiosztott jobbágytelkek területének. Néhány dűlő adatai:

- ◆ Csomorkány 384 kataszteri hold 1273 négyszögöl, 67 birtokra tagolódik, de ez 11 birtokos kezén volt, átlagosan 35 kataszteri hold jut egy birtokosra.
- ◆ Csomorkányi oldal dűlőben 1907 kataszteri hold 1349 négyszögöl 536 birtokra tagolódott, ez 127 birtokosé, átlagosan 15 kataszteri hold 1349 négyszögöl jut egy birtokosra.
- ◆ Sóshalom-dűlő 2369 kataszteri hold 413 négyszögöl, 558 birtok 132 birtokos kezén, átlagosan 17 kataszteri hold jut egy birtokosra.
- ◆ Kutas-dűlő 2104 kataszteri hold 870 négyszögöl, 497 birtok, volt 112 birtokos, egyre 18 kataszteri hold, 1120 négyszögöl jutott.

A Pusztta a dualizmus korszakának kezdetére már meglehetősen betanyásodott. A pusztai dűlőkben az átlagot tekintve egy birtokra kevesebb terület jutott, mint a tanyai részen. Példaként véve az Aranyad-dűlőt, ahol 1197 kataszteri hold 1090 négyszögöl, 286 birtokán 90 birtokos (83 vásárhelyi, 7 orosházi) osztozott, átlagosan 13 kataszteri hold jutott egy birtokosra. A nyomási építkezés korlátozásához hasonlóan a tanács itt is tiltotta a kisebb földeken a tanyaépítést.

Korabeli szóhasználat: „Kiosztott Kopáncs” az uradalommal közös Nagyrétből 1852-ben került a vásárhelyiek kezére, de csak 1863-ban osztották szét házhelyenként. Átlagosan 3 kataszteri hold 392 négyszögöl jutott egy birtokosnak, ami jelentős szórást mutatott, hiszen voltak 100 holdas birtokok is.

Közigazgatásilag a Bodzási úttól a Lelei útig terjedő rész neve: „Gorzsa tanya” volt. Az 5155 kataszteri hold 1437 négyszögöl területen Gorzsa az uradalom nagybérlői tulajdonába került. A Nagyrétből a gróf Károlyiak nemzetségi közös uradalma és az egyes grófi ráták számára jutott rész is birtoktestekre tagolódott. Ennek a területnek nagy része (5531 kataszteri hold) gróf Károlyi Gyula tulajdonában volt, más része pedig a „Károlyi György örökösei” néven volt nyilvántartva. Nagyobb birtokosok itt a Konstantin testvérek és Újhelyi Lipót (806 kataszteri hold) voltak.

A lakosoknak jutó „tői földeket” még 1863-ban, mint „házutáni földeket” kiosztották. Az uradalmaknak 1608 kataszteri hold maradt. A városi lakosok birtokába jutott Kistó 174 kataszteri hold 1419 négyszögöl területe 605 birtoktestre oszlott, átlagosan 300 négyszögöl jutott egyre. Ezek voltak Hódmezővásárhely határában a földhasználat főbb jellemzői a 19. század utolsó harmadában, területrészenkénti megoszlásban.

A birtokos nem minden esetben jelent földművelőt. A bérlők nemegyszer albérlőknek adták tovább az érdemi munkát. A szőlőkből a zsellércsaládoknak is jutott. Erre az 1890-es népszámlálás, illetve az 1895-ös országos adatfelvétel alapján lehet következtetni, bár az utóbbi felmérés nem a birtokosokat vette számba, hanem a gazdaságokat.

1. táblázat. A Hódmezővásárhely határában működő gazdaságok főbb adatai 1895-ben

A gazdaságok működési alapja	Gazdaságok száma	Gazdaságok területe (kh)	Ebből szántóterület (kh)
tulajdon	6268	67036	54932
haszonélvezeti	91	1009	743
hasznonbéres	428	10160	8854
vegyes	1024	44142	35535
összes	7861	122347	100064

Forrás: Herczeg (1993)

A polgármester jelentéseiben szereplő évi kimutatásban benne foglaltattak mindazok a birtokváltozások, amelyek akár a külterületen, akár a belterületen végbementek, tehát akár a haláleset (öröklés), mint a végrehajtás által eladásra került, vagy szerződéssel eladott birtokok, azaz a házbirtokok is, beleértve a cseréket is.

2. táblázat. A gazdaságok megoszlása birtoknagyság szerint Hódmezővásárhelyen, 1895-ben

Megnevezés	Gazdaságok száma	Összesből való részesedés (%)	Hozzá tartozó terület (kh)	Összesből való részesedés (%)	Átlagos birtokméret (kh)
Törpegazdaság (5kh alatt)	4052	51,54	5864	4,79	1,4
Kisgazdaság (5-100 kh)	3658	46,53	83934	68,70	22,9
Középgazdaság (101-1000 kh)	150	1,90	31409	25,67	209,3
Nagybirtok (1000 kh felett)	1	0,01	1140	0,93	1140

Forrás: Herczeg (1993)

Nem alapvetően széles tömegek elszegényedésének a következménye volt az, hogy egyre több lett az apróbirtok. Az 1890-es évektől folytak a Károlyi uradalmak parcellázásai. A Hódmezővásárhelyi Munkáskör például gróf Károlyi Mihállyal tárgyalt Mészárszék-Szikáncs, Répáshát, Atka megvételéről. A földművelésügyi miniszter biztosa 1914-ben parcellázta fel a kenyerei uradalmat. Gróf Károlyi Zsuzsanna 1600

kataszteri holdas vajhái birtokát a Telepítő és Parcellázó Bank vette át 1914-ben, de csak 1916-ban adta el a bérlők miatt.

1. ábra: Hódmezővásárhely határrészei

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY HATÁRRÉSZEI

Forrás: Herczeg (1993)

Az uradalmi földek megítélésénél vissza kell mennünk odáig, hogy a gróf Károlyi nemzetség 1827-ig egyben tartott Csongrád megyei birtokát megosztották a három testvér, István, Lajos és György között. Mindhárom gróf külön-külön is kapott egy-kétezer holdat a vásárhelyi határban. Gróf Károlyi Lajosnak jutott Gorzsa (5607 kataszteri hold) és Serházi Szikáncs (674 kataszteri hold), melyet a fia, Alajos gróf 1867-ben eladott részben a nagybérlőinek, részben kisebb parasztnak. A megosztott közös uradalom nagyobbik része György gróf kezére került. E birtokokat igazgatásilag az „Orosházi uradalomba” olvasztotta bele.

Gróf Károlyi György halála után hódmezővásárhelyi birtoka négy rátára oszlott. Gróf Károlyi György örökösei közül Gyula gróf az unokatestvérét vette feleségül, így a gróf Károlyi István-féle örökségből a vásárhelyi határban az ő nevére szállt 4992 kataszteri hold. György gróf Victor nevű fia is meghalt 1888-ban. Utána csak lányörökösök maradtak:

- ◆ Klára (gróf Zselénszki Róbertné)
- ◆ Georgina (báró Piret Lajosné)

◆ Margit (gróf Zay Miklósné).

Ők örökölték a Dókatót, Ökörtöt, Térehátat, Solti-lapost és Kotaczt, tehát a Szegedi út és a Régi Szegedi út (Bodzási út) között, 2273 kataszteri holdat.

3. táblázat: Gróf Károlyi György haszonbéres földjei Hódmezővásárhely határában a 19. század utolsó harmadában

Terület megnevezése	Terület mérete (kh)
Szántó terület	
Csárdaföld (Hámszárító)	19,5
Hódtó	506
Hajdai káposztáskert	58
Nagyszigeti Zsena	1238
Kopáncsi part	1242
Nagyszigeti Gyúló	1113
Nagyszigeti Margitta	1424,5
Nagyszigeti Hódtó	593
Kotac	400
Téreháti Kishomok	303
Téreháti Dókató	721,5
Téreháti Ökörtó	717
Téreháti Tüning (Tőring)	707,5
Téreháti Vajhát	1123,66
Ártéri mészégető	106,75
Kistó	76,5
Gyepterület	
Ártéri Barci-rét	912,5
Ártéri Solti-lapos	295,25
Ártéri Mártély	317,25

Forrás: Herczeg (1993) adatai alapján

A bérlők népes táborából csak a város közelében lévő hódtói bérleményeket mutatjuk be. Ezek a bérlők sohasem voltak földművesek. Néhány esetben cselédséggel gazdálkodtak, – máskor meg némi haszonnal továbbadták a földeket alhaszonbérletbe.

4. táblázat. A hódítói bérlemények adatai 1884-ben

Nagyraták sorszáma	Bérlő neve	Bérelt terület (kh)	Fajlagos haszonbér (Ft/kh)	Éves haszonbér (Ft)
1.	Dr. Háhn Dávid orvos	150	13,2	2085
2.	Goldmann Ignác, Kohn Mór, Kohn Adolf, Kohn Mór, Beck Rozália	150	14	2100
3.	Goldmann Ignác, Kohn Mór, Kohn Adolf, Kohn Mór, Beck Rozália	150	11,2	1680
4.	Kruzslicz Márton	150	10,3	1545
5.	Karasz István és Zsarkó Zsuzsanna, Mónus Jakabné	150	8,1	1215
6.	Engelthaller Ferenc	150	10,2	1530
7., 8., 9.	Kohn Mór, Kohn Adolf, Goldmann Ignác, Drucker Mór és Kohn Regina	150	8,1	1215
10.	Drucker Mór és Kohn Regina	89	16,1	1432
11., 12.	Kohn Mór, Beck Rozália	604	6	3624
13.	Kohn Emanuél és Kohn Miksa vendéglős	117	8	940
14.	Kun Mór és Steiner Ilona	138	14,1	1945
15.	Juhász Sándor	136	17	2312
Összesen		2134	-	21623

Forrás: Herczeg (1993) adatai alapján

A munkaerő alakulása

A 19. század végén, a házatlan zsellérek (az úgynevezett „lakók”) népes földtelen rétege kínálta az átalakuló mezőgazdaságnak a szabad munkaerőt. Ők voltak a parasztság legalsó rétege, akiknek nem volt saját lakóháza. Az öt kataszteri holdnál kisebb birtokok száma az összes birtokok számának 55,54%-át tette ki. A nincstelenek létszámát és egymáshoz viszonyított arányát a különböző hivatalos statisztikai felvételek ellentmondásosan mutatják be. Az 1870-ben közzétett statisztikában 5955 fő éves szolga és 4142 fő napszámos szerepel. 1891-ben a 11 680 fő önálló összes kereső mezőgazdasági népességből 5680 fő az úgynevezett „mezőgazdasági segéd-személyzet”, amelyből szolga 2228 fő, napszámos 974 fő, családi kisegítő 2442 fő, összesen 5644 fő. 1910-ben az összes kereső 27.757 fő volt (1900-hoz képest 7,63% növekedés), az eltartottak száma 34.688 fő, amely 1,16%-os csökkenést jelent.

5. táblázat. A mezőgazdasági kereső népesség megoszlása Hódmezővásárhelyen

Megnevezés	Keresők száma (fő)		Változás 1900 és 1910 között (%)
	1900-ban	1910-ben	
önálló	5501	6254	+13,68
önálló segítő családtagja	2793	3159	+13,10
mezőgazdasági tisztviselő	6	7	+16,00
mezőgazdasági cseléd	2718	2834	+4,26
mezőgazdasági munkás	5414	4637	-14,36
Összesen	16432	16891	+ 2,79

Forrás: Herczeg (1993) adatai alapján

A grófi birtokon nagybérlők gazdálkodtak, a parasztbirtokokon úgynevezett felesbérlőket találhattunk. A felesbérlő a gazda tanyáján lakott és hasonlóan élt, mint a birtokos parasztság. A termés fele a gazdáé volt, aki viszont az egész föld közterheit fizette. A birtokos parasztság elsősorban a családi munkaerőt vette igénybe, de ugyanígy tett a felestanyás is.

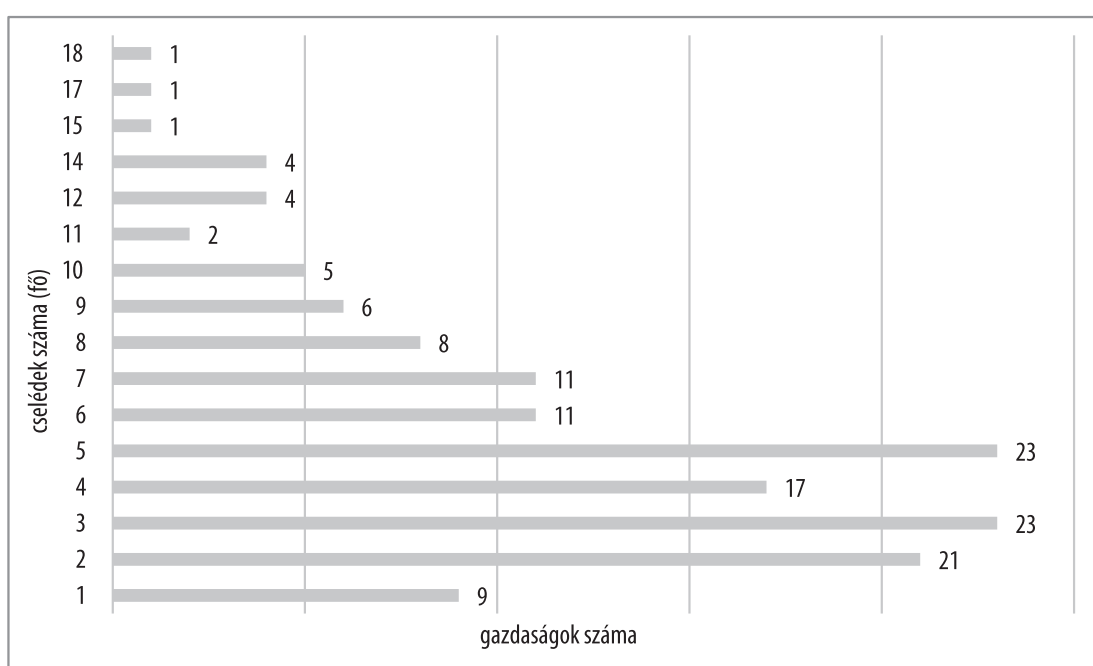
A századfordulón a cselédeknek 53,8%-a, a napszámosoknak 60,3%-a a mezőgazdaságban helyezkedett el. A cselédek rendszerint középparasztnál, nagygazdánál dolgoztak vagy uradalomban dolgozó mezőgazdasági bér munkások voltak, akik munkaadójukhoz legalább egy évre, de sokszor évtizedekre vagy akár egész életére elszegődtek. Akkoriban a mezőgazdasági cselédek átlagos száma Hódmezővásárhelyen 2000-3000 fő volt. A cseléd tartás növelte a termelési költségeket, melyek a közterhek miatt már egyébként is meglehetősen magasak voltak. Rájuk bízta a szántást, boronálást, olykor a vetést, kapálást és szinte mindig a trágyázást. A jószágok etetése, itatása, tisztogatása, az almozás, a legeltetés mind-mind a cseléd feladata volt. Bérezésük nagyban függött a rájuk bízott munka jellegétől. A cseléd bérének összetétele általában az alábbi volt: pénz bér + gabona + malac + csizma + tűzrevaló + szappan.

A paraszti társadalomban a béres egy egész évre elszegődött mezőgazdasági bér munkás volt, aki az uradalmi cseléd rangsorában legalul helyezkedett el. Az uradalom valamelyik majorjában, cseléd lakásban vagy a gazda házában (általában istállójában), illetve tanyáján lakott, s minden idejével a munkaadója rendelkezett. A béresek szántottak-vetettek, betakarították a termést, etették, gondozták, őrizték a gazda állatait. Ormos Ede 1896-ban, a béresek javadalmazására 60 Ft készpénz, 6 mázsa búza, 4 mázsa árpa, 2 pár új csizma, 1 kataszteri hold kukoricaföld, 1 süldő, 2 kilogramm szappan, 2 kocsi tűzrevaló és az évi élelmezés megadását említi. A 19. század második felében a századforduló felé haladva egyre csökkent a pénz bér, de a természetbeni juttatás is. A béresek istállóban, kamrában, konyhában aludtak.

A tanyásbéresek a nagy tanya melletti kis tanyában laktak és minden esetben nők voltak.

A kiállított cselédkönyvekről lajstromos kimutatást vezettek. 1879-1899 között 11.714 cselédkönyvet állítottak ki Hódmezővásárhelyen, amely évi 557-es átlagnak felelt meg. A lányok férjhez mentek, a fiúk megnősültek s utána már a szegénység más kategóriáját gyarapították: napszámosok lettek, vagy tanyások, néhány év múlva esetleg kisbérllők, idősebb korukra házat, vagy néhány hold földet szereztek. A cselédség olyan volt, mint a hadsereg, életkorhoz erősen kötődő kategória.

2. ábra. A cselédek számának megoszlása a 100 kataszteri holdnál nagyobb birtokokon

Forrás: Herczeg (1993) adatai alapján saját szerkesztés

Az agrárproletariátus második rétege a napszámosok csoportja. A napszámosok egy meghatározott napi bér (napszám) fejében vállaltak mezőgazdasági munkát. Ők rendszerint kevésbé köteleződtek el egy-egy adott gazdaságban. Jankó Miksa 1906-os följegyzése szerint „Olyat, aki napszámra jár, amellet, hogy földesckéje is van, 688-at mutat ki a statisztika; 1239 gazdasági munkásnak pedig lakóháza is van. A napszámosoknak a kubikosmunkán (pl. tiszai gátak építése) megedződött néhány százfős rétege megszokta a nehéz munka melletti viszonylag jó keresetet. Távoli vidékre, sőt külföldre is eljártak munkát vállalni (pl. Svájcba) – bár csalódásuk után bizony nemegyszer gyalog kullogtak haza.

A kisközgazda csaknem minden munkát családtagjaival és cselédeivel elvégzett. A paraszti gazdaságok esetleg hónapost alkalmaztak. A mezőgazdasági gépek

általánosabbá válásával használatba kerültek a kettős-hármas ekék, vető-boronáló és cséplőgépek, kukoricamorzsoló, melyek mindegyike alkalmas lett munkáskezet pótolni. A cséplőgépek pedig nagy arányban vették ki az azelőtt kizárólag az úgynevezett részes munkásoknak jutott gabonából az osztalékot.

Azon túl, hogy a gazdaságoknak csak egy szűkebb rétege alkalmazott napszámásokat, a bér év közben is több tényezőtől függött: nevezetesen, hogy mikor és ki végezte a munkát. Körtvélyessy László 1985-ben végzett kutatásai alapján a 19. század második felében a férfimunkás tavasszal a gazda kenyerén felül 30-36, nyáron 100-112, ősszel 36-48 krajcárt kapott. A legnagyobb napszám búzára átszámítva 14 kilogrammot tett ki. A baj igazában ott kezdődött, hogy a napszámos három hónapnál több munkát alig-alig tudott kapni, azaz mondhatjuk úgy is, hogy csak éppen éhen nem halt, hiszen mintegy tíz mázsa búzára volt szükség egy átlagos családban. Eszerint a napszámos alig tudta a betevő falatját megszerezni, hiszen más is kellett a búzán kívül. Ormos Ede figyelt föl arra, hogy nem elég az átlagnapszám-bért emlegetni, azt is vizsgálni kell, hány napon át lehet megszerezni ezt a bért.

Kiss Lajos a „A szegény ember élete” című művében örök emléket állít nekik: „A napszámos keze munkájával keresi kenyerét, napról napra. (...) Tavasszal, mikor alacsony a napszám, eljár földet ásni, szőlőmunkát igyekszik fogni, ahol nyitás, metszés, továbbá gyümölcsfák tisztítása, nyesése, összedarabolása ad több napi dolgot; a város kertjébe ültetni. (...) Gazdahelyen csöves kukoricát fejt, morzsol. (...) Állandóbb munkát kap fagyárban, malomban, téglagyárban, ár-mentesítő társulatnál. (...) Zsindelytetejű házat fed, kerítést csinál, kéményt rak. (...) Kutatás a tanyán. (...) A legtöbb szegény ember szívesen megy oda, ahol kosztot is kap. (...) Sok helyen azonban rossz ételeket készítenek.”

A szegény asszony munkájáról Kiss Lajos külön könyvben így számolt be. Mindig talált dolgot: tarhonyát csinált, lekvárt főzött, dagasztott, pálinkafőzéskor segített, szappant főzött, mosott, vasalt, meszelt. Eljárt napszámba malterhordónak kőművesek mellé, téglagyárba téglát verni, cserepet simítani. Részt vett a mezei munkában is: acatolt, kapált, szőlőt kötözött, aratáskor csirkézett és marokverő volt.

A 20. század fordulóján a cseléd- és napszámos munka mellett a harmadik kenyérkereseti lehetőség a részes munka volt. Kiss Lajos írja az aratórészesről: „Ahol jól bántak vele béres korában, oda bejárt azután is, mikor megnősült, ott szokott részes lenni. (...) Egy kiskaszára 8-12 hold jut. (...) Az aratásnál kapott lábra a robot a cséplőgép használata óta, mely abból áll, hogy aratás elvégzése fejében szénavágást, kukoricakapálást, dudvahordást, kazalrakást is kell végezni a részeseknek.. A párforintos tapasztásból egyetlen gazda sem vett hat ökröt.

Az 1890-es években, a kisebb gazdáknál, ahol még lóval nyomtattak, a részes élelmezéssel együtt a búza 1/9-ét, az árpa 1/8-át, a búzaszalma 1/9-ét kapta. Az egész járandóság pénzértéke 90 Ft volt. Abban az időben a belterjesebb mezőgazdaság feltételei még nagyrészt hiányoztak. A szóba jöhető gyárak telepítésétől (dohánygyár, sörgyár) az állami és a magántőke elzárkózott. Aszály és áradás gyakran károsított ezekben az években, amikor a ráfordított költségek sem térültek meg. Az agrárnépesség rétegei közül a társadalomban meghatározó szerepet a birtokos parasztság játszotta, – a maga évszázados termelési tapasztalataival, munkaeszközeivel, felhalmozott tőkéjével, a föld tulajdonjogával.

A hódmezővásárhelyi földművesek is úgy szerették volna szárnyra bocsájtani minden egyes gyermeküket, hogy azoknak önálló gazdaságot rendezzenek be, vagy legalábbis meglehetősen bérlethez juttassák őket. Sok bírálat érte a vásárhelyi gazdákat hagyományos, extenzív gazdálkodásukért. Ugyanakkor a 20. század elejére a hódmezővásárhelyi határ kultúrállapota szemlátomást javult, ami a birtokos parasztság érdeme. Ebben a nagy erőfeszítésben megtalálták szakmai-érdekvédelmi önszerveződésüket, létrehozták a Gazdasági Egyletet.

Segítő szervezetek

A kiegyezést követően az Ipartestületben úgy döntöttek, hogy foglalkoznak a mezőgazdaságot érintő kérdésekkel is, kiállításainak helyet adnak a mezőgazdaság termékeinek. 1879-ben létrejött a Hódmezővásárhelyi Földművesifjak Önképző Egyesülete. 1880-tól Draskóczy Lajos evangélikus lelkész lett az elnök. 1882. január 1-jén az egyesület nevet változtatott: Hódmezővásárhelyi Gazdasági Egylet lett belőle. 1882 novemberében elkezdődtek a felolvasó estélyek. Az 1882-ben bemutatott vasboronát két ló húzta, a mélyítő ekét pedig hat ökör. A szegedi lótenyésztési díjak közül az elsőt és a másodikat vásárhelyi gazdák kapták (Hódi János és Kristó János). 1884-től a *Hódmezővásárhely* című lap alcímében úgy szerepel, hogy ez az újság a Gazdasági Egylet közlönye. „A Gazdasági Egylet feladatai közé sorolta a tejgazdaságok felállítására való buzdítást is, mert meggyőződése, hogy a tejgazdaságok kifejlődése, az általános jólétnek egyik jelentékeny alapja s előmozdítója leend” – írta a helyi lap. Szóba került egy közraktár szükségessége is. 1885 januárjában arról döntöttek, hogy a határ több pontján nemes fajtájú bikákat helyeznek el. Az 1885. évi budapesti kiállításon ötven vásárhelyi gazda vett részt, jó eredménnyel.

1886 januárjában a Gazdasági Egylet saját székházat vásárolt a Petőfi utcában. 1892-ben megvásárolták a főutcán, a katolikus templommal átellenben fekvő Bereck Sándor-féle házat, majd 1893-ban újraépítették. A 20. század fordulójára egyre hatékonyabban szólt bele a Gazdasági Egylet a gazdálkodás javításába. 1886-ban a gépbemutatón Mac Cormick kéveköti aratógépe szerepelt. A gazdák részére

javasolták többek között a csalamádé silózását, különösen a Goffard féle kifalazott vermek készítését.

A tagok létszáma átlagosan 700 körül mozgott. Óriási sikere volt az 1904-ben megrendezett ipari és mezőgazdasági kiállításnak (41 241 jegy kelt el). A Gazdasági Egylet fennállásának 25. évfordulóján a belterjes gazdálkodás felé fordulás mellett törtek lándzsát. Elkezdték a cirok, kender, paprikatermesztést is népszerűsíteni, egyelőre nem nagy sikerrel. 1902 és 1913 között évente tucatnyi füzetet jelentetett meg az egylet, az elhangzott felolvasások anyagából. Felkeresték a környékbeli tanyákat; 1906-ban a Csomorkányi és Erzsébeti út közt jártak, aztán szinte minden határrész sorra került a világháború kitöréséig.

A következő években az Egylet tucatszám szerzett be korszerű baromfi fajtákat, amelyeket szétosztottak. Az Egylet 1911-től területet bérelt konyhakertészet céljára, ahol Nagy József és Keresztes Mihály voltak a kertészek. Külön tanfolyamot is szerveztek a ház körül szükséges eszközök faragásának megtanítására. 1913-ban már 840 tagja volt az egyletnek, a könyvtára pedig 2877 kötetből állt. Összességében elmondható, hogy a Hódmezővásárhelyi Gazdasági Egylet a birtokos parasztság szakmai-érdekvédelmi szerveként a vizsgált időszakban jól megállta helyét, közvetve az egész város előrehaladásához hozzájárult.

A növénytermesztés jellemzői

Abban egyetértenek a korabeli és a későbbi szakírók is, hogy Magyarországon 1870 és az első világháború közti időszakban a szántóterület jelentősen növekedett, főként a rét és legelőterületek rovására. Paládi-Kovács Attila kutatásai szerint miközben a rét területe országosan a felére csökkent, a szántóföld területe csak 1873 és 1913 között közel egyharmaddal nőtt. Hódmezővásárhelyen már eleve magasabb volt a szántóterület aránya az országos átlagnál. Az első világháborúig a város határa elérte a lehetséges felső határt, 122 ezer kataszteri hold volt a mezőgazdaságilag művelt terület. A művelés alá vont terület növelése mögött a búza és kukorica vetésterületének növekedése állott.

A kortársak szerint a Károlyiak gorszai birtokain a bérlők évtizedeken át csak **búzát** termeltek. Ezt a növényt lehetett a legkevesebb munkaráfordítással megtermelni, a legbiztonságosabban és legolcsóbban tárolni, szállítani. Mindezek olyan előnyök, hogy a válság következtében csökkenő árak, nehezülő eladási lehetőségek mellett sem tudtak megválni a búzatermelés egyeduralmától. Eleinte háromévenként, majd 1848 után minden évben vetettek kukoricát. Ez azért nem volt tökéletes megoldás, mert a kukorica vetésterülete mindig kisebb a búzáénál és így a búza egy része gabonatarlóba került.

6. táblázat. A főbb szántóföldi növények vetésterületének alakulása Hódmezővásárhelyen 1894 és 1913 között (Me.: kh)

Növények/Év	1894	1897	1900	1902	1906	1908	1910	1912	1913
Búza	58300	50000	53508	53507	54000	58000	54476	54500	52354
Rozs	30	500	303	303	108	180	150	100	112
Árpa	17450	15000	9792	9792	10600	9100	9596	9600	10100
Zab	3500	3600	1512	1514	1000	800	880	600	593
Kukorica	26812	30000	32652	32705	32500	30000	32250	32780	33668
Repce	30	1000	58	-	-	-	-	-	-
Köles	35	200	?	-	-	-	-	-	-
Burgonya	252	500	-	-	500	400	300	300	300
Kender	15	200	-	-	80	80	80	75	75
Takarmányrépa	-	-	576	?	200	1800	1800	2100	2103
Lóhere-lucerna	-	-	1664	?	2200	2300	3200	2700	2672
Zabos bükköny	-	-	101	?	800	800	1200	1100	1102

Forrás: Herczeg (1993) adatai alapján

A vizsgált években a búza volt a meghatározó növény, amelynek vetésterülete érdemben nem változott, a kukorica vetésterülete viszont az árpa rovására növekedett. Az őszi árpa vetésterülete olyan jelentéktelen volt, hogy a tavaszi árpáéval együtt kerül bemutatásra. A természetes rét területe az 1890-es években átlagosan 5000 kataszteri hold volt, majd a 20. század első évtizedében 3500 kataszteri holdra csökkent.

Haladóbb gazdálkodók már az ötös vetésforgó rendszerével kísérleteztek. 1914-ben a **takarmányrépa** vetésterülete 3431 kataszteri hold volt, az 1900. évinek csaknem hatszorosa, jóllehet a búzavetés is tizedével több (57 714 kataszteri hold) volt, mint az előző évben. Ezekben az évtizedekben ugyanakkor a búza vetésterülete már jelentősen csökkent országos viszonylatban.

7. táblázat. A búza átlaghozama különböző földeken, Hódmezővásárhelyen a 20. század fordulóján

Búza átlaghozam	q/kh
tanyai földeken	5-7
pusztai földeken	4-5
régi földeken	8-9

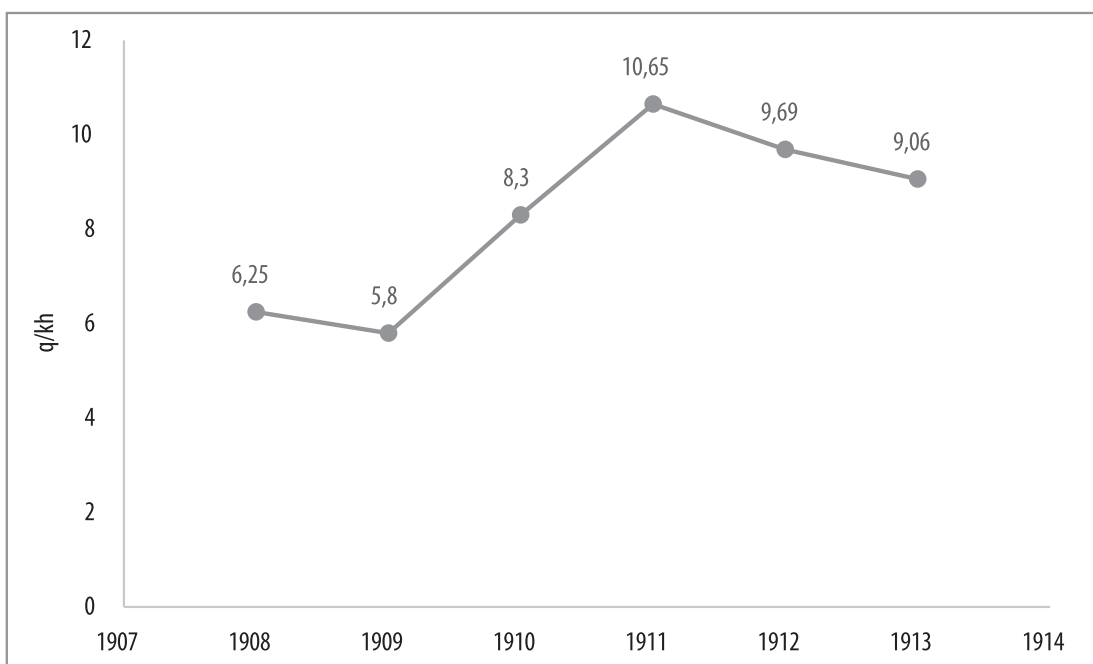
Forrás: Herczeg (1993) adatai alapján

Ezek az átlaghozamok a korabeli viszonyokat tekintve meglehetősen jónak minősülnek. Szuhay Miklós írta 1912-ben (idézi az Agrártörténeti Szemle 1971-ben): „Ország részenként vizsgálva az átlagterméseket azt tapasztaljuk, hogy a legmagasabb termésátlagokat a legfejlettebb dunántúli és duna-balparti megyék produkálják. 1901-1905-ben, amikor az őszi búza holdankénti átlagtermése 7,01 q, a Dunántúlon 7,41 q, magasabb, mint a búzatermelésben kiemelkedő szerepet játszó Tisza-Maros szögében és a Duna-Tisza közén (e területeken 7,14, illetve 7,13 q).” Nemcsak a mennyiség számított, piacot csak jó minőségű búzának lehetett találni. A 19. század vége felé azonban az árak egyre süllyedtek. A versenyt csak több és olcsóbban előállított áruval lehetett állni. Az itteni (a román búzánál drágább) lisztnek sem volt mindig keletje a nyugati országokban.

Cserhádi Sándor egyik fő művében 1901-ben így írt: „A híres magyar búzát, azt, amely párját ritkítja a világpiacra, a nagy magyar Alföldnek búzatalajai termik. A bécsi börze sok évre visszanyúló följegyzései szerint a legjobb búza a tiszavidéki búza, az Alföldnek Dévaványa, K.-Szt.-márton, Hódmező-Vásárhely, Makó, Pécska és Gyoma által határolt része, az ún. bánsági búzát csak a második hely illeti meg, itt a különbséget – mely azonban nem nagy – bizonyára a talaj idézi elő.” Székács Elemér a Hódmezővásárhelyi Gazdasági Egyletben tartott előadásában 1914-ben arra hívta fel a figyelmet, hogy „Még beláthatatlan időig gabonatermelésre lesznek a gazdák utalva”.

A jól termő gorzsai földek emelték meg a városi átlagtermést. Csongrád vármegyében csak a 100 kataszteri holdon felüli birtokok érték el olykor a 7,59 q/kh átlaghozamot. A terméseredmények szélsőséges alakulására a hódmezővásárhelyi parasztember azt mondta: „az idő a gazda”. Évtizedek kellettek, hogy a trágyázás és mélyszántás jelentőségének fölismerése általános legyen. Az 1900-1910 közötti években átlagosan csupán 16 mázsa jutott 1 kataszteri hold szántóterületre a szükséges 50 mázsa helyett. Ugyanekkor egyes haladóbb gazdák a századfordulón már a műtrágyázással kísérleteztek.

3. ábra. A búza átlaghozama Hódmezővásárhelyen 1908-1913 között

Forrás: Pálffy (1923) adatai alapján

Ismeretes, hogy a magyar búza túlnyomórészt Ausztriában talált piacot, míg a kukorica ott sem: a román és argentin kukorica kiszorította. Az 1904-es vásárhelyi mezőgazdasági kiállítás előtt 45 gazda vállalkozott fajtakísérletre. Ideális körülmények között ezek némelyike 20-30 mázsát adott kataszteri holdanként. A viszonylag magas adók is arra kényszerítették a gazdálkodókat, hogy amellett a növény mellett tartsanak ki, amelyik a legkevesebb munkával legtöbbet hoz, és még el is adható.

Lázár Lajos 1914-ben a **kender** termesztését ajánló művében elismeri, hogy „a már rég idő óta hangzó tanácsok a gabona termesztésének megszorítása mellett még mindig nem hódították meg gazdaközönségünket, mivel nagy hátrányai mellett megvan az a neves előnye, hogy egyszerű, kevés munkát és befektetést igénylő termelése mellett biztosabb piaca van, mint bármely más kultúrnövénynek.”

A **kukorica** rendszerint úgy illeszkedett be a hármas vetésforgóba, hogy a búza után árpat vetettek, majd a harmadik évben kukoricát. Az árpa átlagára 1896-ban fele volt a búzáénak. Kataszteri holdanként az árpa termelési értéke 47 Ft 26 kr, míg a búzáé ugyanekkor 73 Ft 29 kr volt. Zabot az 1886-87-es évekig átlagosan másfélezer kataszteri holdon termeltek, majd az 1890-es években három és félezer kataszteri holdon, a legtöbbet 1892-ben, amikor 3855 kataszteri hold volt a zab vetésterülete. A kukorica jelentősége a sertéseknek a rétből való kiszorulása után még inkább emelkedett, miközben az ugar helyét elfoglalva bekerült a vetésforgóba, sőt utóbb szinte fölváltva termelték kalászsóssal. Vetésterülete Hódmezővásárhely határában 1897-ben érte el

a 30 000 kataszteri holdat és attól kezdve alább nem is szállt. Hódmezővásárhelyen a kukorica összes termelési értéke 1896-ban 1 077 256 Ft volt, de a csutkaszár is megért 234 931 forintot, egy kataszteri holdon elért átlagos hozamérték így 53 Ft 11 kr volt.

Repcét az olaj miatt a 19. század utolsó harmadában nagyobb területen termeltek. Az 1880-as években még évente 1000 kataszteri holdon termelték, de a petróleum és az elektromosság annyira háttérbe szorította, hogy az 1900. évi 58 kataszteri holdas vetésterület után jó ideig nem szerepel a statisztikában. Országosan is 1901-1915 között már csak 42 ezer kataszteri holdon termelték.

A **köles** régi fontos emberi étel volt, amely ugyancsak visszaszorult néhány tízholdnyi vetésterületre, majd később nevét meg sem említették, pedig a hurkába is sokan szívesebben keverték a drága rizs helyett. A burgonyát csak emberi fogyasztásra, házi szükségletre ültették a kertekben, vagy az úgynevezett dinnyeföldön. Ezeken a tanyához közel eső, tápanyagban gazdagabb területeken, a dinnyén és burgonyán kívül hagymát, petrezselyemgyökeret, sárgarépát, mákot, borsót, uborkát termeltek.

A **takarmányrépa** jórészt az uradalmakból régóta ismert volt, de szántóföldi termesztésbe az 1900-as évekig jelentéktelen területen fogták, mindössze néhány tíz kataszteri holdat regisztráltak. 1896-ban Hódmezővásárhelyen 196 800 Ft termelési értéket produkált, kataszteri holdankénti hozamértéke 64 Ft 99 kr, és relatíve alacsony termelési költségei miatt kiemelkedően rentábilis növénynek bizonyult.

A **lucerna** vetésterülete 1881-ben még csak 1900 kataszteri hold, 1910-ben már 3200 kataszteri hold volt. 1896-ban 630 000 forintot volt az összes termelési érték, a kataszteri holdankénti átlagos 86 Ft 67 kr. hozamérték magasabb volt a búzáénál. A zabos bükköny nyilvántartott területe a statisztikában 1910-től ezer kataszteri hold fölé emelkedett. Ekkoriban kezdtek elterjedni az ipari feldolgozásra alkalmas olasz cirokfajták. Hódmezővásárhelyen, 1896-ban az összes termelési érték 17 825 Ft volt, a holdankénti átlagos hozamérték pedig 174 Ft 69 kr.

A **kender** termesztésének a 18. századi és a 19. század első felében jellemző népszerűségét követően a 20. század fordulóján már alig 50-100 kataszteri hold jutott számára, pedig a kataszteri holdankénti nyeresége a legmagasabb volt az 1896. évi felmérés szerint, számszerűen 252 Ft 19 kr. A szegedi kenderfeldolgozó üzemeket kiszolgáló előkészítő szerepű környékbeli kendergyárak igényeit a nagyobb gazdaságok kielégítették.

A szőlő, gyümölcs és zöldségtermesztés jellemzői

A legelőfelosztás után megváltozott a gazdálkodás, a súlypont végleg kikerült a tanyákra, ahol már korábban is jöttek létre **tanyai szőlőskertek**. Az 1990-es évek közepére a filoxéra és a peronoszpóra együttes támadása körülbelül felére csökkentette a vásárhelyi szőlőskertek területét. Időközben új telepítésekkel próbálták pótolni a szőlőt. 1902-ben 477 kataszteri hold előregedett terület volt, 160 kataszteri hold filoxérával fertőzött, de még termő terület, 233 kataszteri hold volt új ültetésű szőlő. 1907-ben már 475 kataszteri hold, 1908-ban 516 kataszteri hold újtelepítésű szőlő volt a város körül. A borok 3/4 része sillerbor volt. Úgy készült, hogy a fehér és kék szőlőt vegyesen dolgozták föl, – vagy nem volt elég érett a kadarka, esetleg kevés ideig állt a cefre a törkölyön. A hódmezővásárhelyi borokról már a 18. század óta az a hír járta, hogy „nem bírják a nyarat”. A fejlődés érdekében a Gazdasági Egyletben előadásokat tartottak a szőlőművelésről, borkezelésről.

A vásárhelyi tanyák körül a **meggy és a szilvafa** (sárgaszilva, lószemű szilva, vörös szilva, vadríngló szilva, stb.) volt az uralkodó; no meg az eperfa, amelynek termését gyümölcsként fogyasztották. Ezek a fák nagyrészt csak az önellátást szolgálták, esetleg a jószág fogyasztotta a felesleget, vagy pálinkát főztek belőle. Híres volt Lengy József tanyai kertje. A bírálatok, a városi faiskola jelenléte, az ösztönző jó példák, a Gazdasági Egyesület propagandája a nemes gyümölcsfák terjedése irányában hatottak. Az uradalmi földek parcellázása után Szőlőhalmán, majd Kishomokon is gyümölcskertek jöttek létre.

Zöldségféléből Szeged, Makó és Csongrád piacozó termelői fedezték a hódmezővásárhelyi igényeket. A házak után kiosztott 19,5 négyszögöl területű tói kertek zsellércsaládok százainak biztosította a zöldségtermesztési lehetőséget. A babot általában kukorica közt termelték, legföljebb a zöldbab került a dinnyeföldbe. A térségben sikeresen munkálkodó bolgárkertészek példája nyomán a Gazdasági Egylet a századfordulón konyhakerti telepet hozott létre a Népkertben. Ez a 3 kataszteri holdas bérlemény még 1912-ben is megvolt. A külföldről behozott bab, lencse, stb. rendkívül alacsony eladási ára viszont fékezően hatott a Kert-Magyarországról álmódózókra.

Hódmezővásárhely határának növénytermesztése a 20. század fordulóján sokat változott, annak ellenére, hogy a búza vetésterülete érdemben nem csökkent. A búza-termelés a világháború előtti évtizedben nem állt az országos átlag alatt, nemegyszer fölül is múlta. A jobb talajművelés, a jelentős szintű gépesítés, a takarmánynövények némi térhódításának hatása már megmutatkozott a századforduló utáni évtizedben.

A gépesítés főbb tendenciái

Hódmezővásárhely iparosodásának elmaradása nem biztosított kellő belső piacot. Az országutak kövezése évtizedeken át csak terv maradt. A vasút sem állott még sokáig olyan színvonalon, hogy rugalmas, gyors árufelvételt és árutovábbítást olcsón tudjon biztosítani. Mivel Hódmezővásárhelyen sohasem építettek csűröket, így a megtermett gabona sorsát időben el kellett rendezni. Amikor a megjelenő gőzgépek kezdték kiszorítani a lovakat a búza körüli munkából, újabb szükségletek jelentkeztek: a mezőgazdasági gépek jó részét nem lehetett ökörrrel működtetni, csak lóval. Ilyenek voltak a vetőgépek, az aratógépek a lógereblyék, a járgányos daráló, a borona, kettős eke, hármas eke, stb.

A 20. század első harmadában rendszerint már Szent István napjára végeztek a gépek a csépléssel. Sokan bírálták a 19. század utolsó harmadában a hódmezővásárhelyi gazdát, aki „a búzából él” – és mégsem gazdálkodik okszerűen: sekélyen szánt, kevés a trágyája – mert kevés állatot tart, így a jó talaj kimerül, alacsony a termésátlag.

A sokszor maradinak csúfolt hódmezővásárhelyi gazdák ugyanakkor általában nem zárkóztak el a technikai újítások elől. A 100 kataszteri hold feletti gazdaságok gépi ellátottsága jobb volt az átlagosnál. A 19. század utolsó harmadában már széles körben ismerték Hódmezővásárhelyen a szelelőrostát, a triőröket, szecskavágót, répavágót, kukoricamorzsolót. 1903-ban a Gazdasági Egylet aratógép-versenyt rendezett azért, hogy 16 féle aratógép közül kiválasszák a helyi viszonyoknak legmegfelelebbet. Jellemzően nem a paraszti gazdaságok vettek cséplőgépet, hanem városbeli lakatosok, más iparosok. Egy-egy cséplőgép-tulajdonosnak gyakran 2-3 cséplőgépe is volt. Hódmezővásárhelyen működött 1899-től Kalmár Zsigmond világhírű rostagyára a Serházban.

Minden buzdítás, előadás, bemutató, ekeverseny ellenére azonban relatíve kevés volt a modern eszköz, gép. Galgóczy Károly 1896-ban megjelent Nagykőrösről szóló monográfiájában az egész Alföldre és Hódmezővásárhelyre is érvényes megállapítások is szerepelnek. Többek között arról számolt be, hogy „kaszáló és aratógép még eddig nincs a határban használatban.”

A 20. század második évtizedében már örvendetes jelenségek voltak tapasztalhatók a gépek beszerzése körül is. Az 1912. évben, tekintve a gabonák nagy szalmahozamát s a munkáskéz hiányát, körülbelül 200 aratógép érkezett Hódmezővásárhelyre, amely gépek nélkül a kalászos vetéseket kellő időben learatni sem tudták volna. Az aratási kampányidőszak alatt 8-10 korona napszám-béren alul munkást fogadni nem lehetett, ilyen körülmények között indokolt és kényszerű is volt a gépeknek minél nagyobb arányban való beszerzése és a mezőgazdaságban kihasználása.

Az állattenyésztés jellemzői

A 19. század végén és a 20. század elején, Hódmezővásárhelyen az állattenyésztés a kiegyezés utáni évekhez képest a szerkezeti átalakulás mellett mennyiségileg is tekintélyesen gyarapodott. 1869 és 1911 között a lóállomány 27%-kal, a szarvasmarha 62%-kal és a sertés 370%-kal nőtt. Csúpn a juhállomány csökkent 38%-kal. Ezek a szám adatok azonban nem jelzik sem a szerkezeti változásokat, sem a javuló minőséget.

8. táblázat: Az állatállomány változása Hódmezővásárhelyen és térségében 1896 és 1902 között (Me.: egyed)

Évszám	Állatfaj	Hódmezővásárhely	Csongrádi járás	Csongrád vármegye
1896	ló	17322	4250	48060
	szarvasmarha	13730	5132	56787
	sertés	12948	9889	79270
1897	ló	14410	3506	47552
	szarvasmarha	12208	5386	55429
	sertés	30488	4422	94548
1899	ló	13521	2520	48793
	szarvasmarha	11185	6360	60005
	sertés	29246	7632	109410
1900	ló	22323	4476	57031
	szarvasmarha	10632	6429	57366
	sertés	25941	10995	115720
1901	ló	14981	5066	52488
	szarvasmarha	10203	8096	59165
	sertés	25536	12111	105531
1902	ló	20732	5031	56606
	szarvasmarha	11249	7040	60627
	sertés	27211	11346	101882

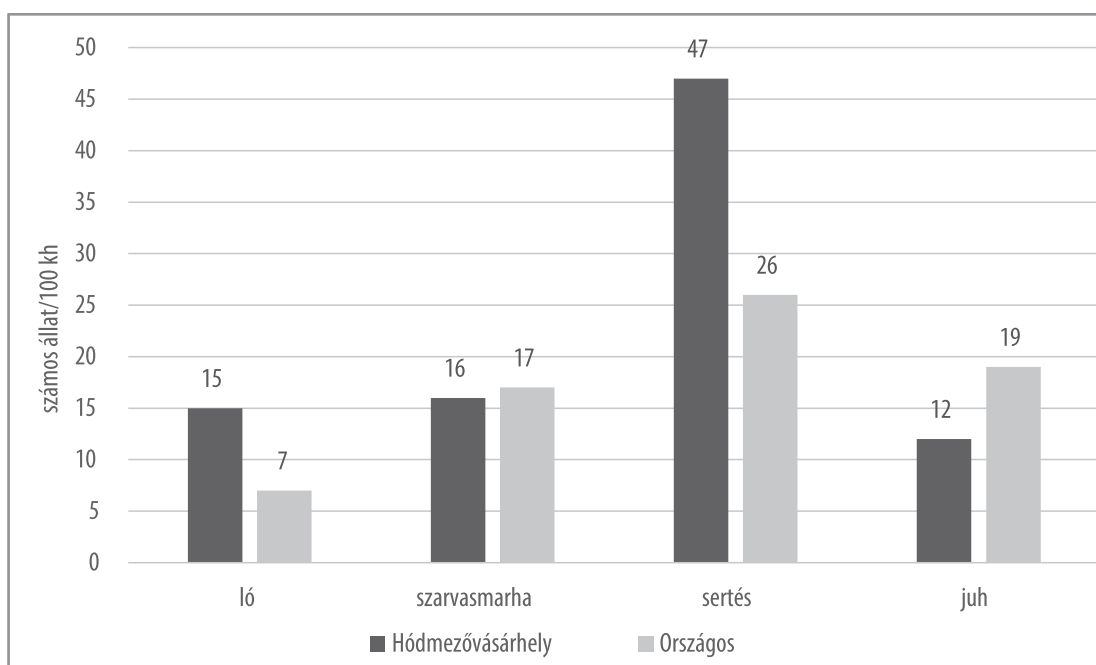
Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1900) és a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara (1913) adatai alapján

Szembetűnő, hogy a **lótenyésztés** milyen nagy szerepet kap a megyei létszámhoz viszonyítva. A lótenyésztés Hódmezővásárhelyen kifizetődő vállalkozás volt. A lovak számának nagy ingadozása mögött olykor nagyméretű export is állhatott. A császári-királyi hadsereg nemegyszer fölvásárolt 3000 lovat is, a piaci ár két-háromszorosát

megadva. Néhány év múlva a szarvasmarha tenyésztés is nekilendült. A 20. század első évtizedének végére már nyugati fajtájú volt az állomány kétharmada.

Összevethetjük a város állatállományát Csongrád vármegyéével úgy is, hogy megvizsgáljuk a 100 kataszteri hold bevetett területre eső számosállatok számát, a földbirtokkal nem rendelkezők állatállományának figyelmen kívül hagyásával. Csongrád megye jórészt uradalmi jellegű járásaiban kilenc, Hódmezővásárhelyen pedig tizenhat fejőstehen jutott száz kataszteri holdra. Ezeket a számokat akkor tudjuk igazán értékelni, ha az országos állatlétszámmal vetjük össze. A hozzájuk való viszonyítás még inkább aláhúzza a helyi arányok értékét. A 100 kataszteri holdra jutó sertések száma csaknem kétszerese az országosénak.

4. ábra: 100 kataszteri hold földterületre jutó számos állat létszám 1911-ben

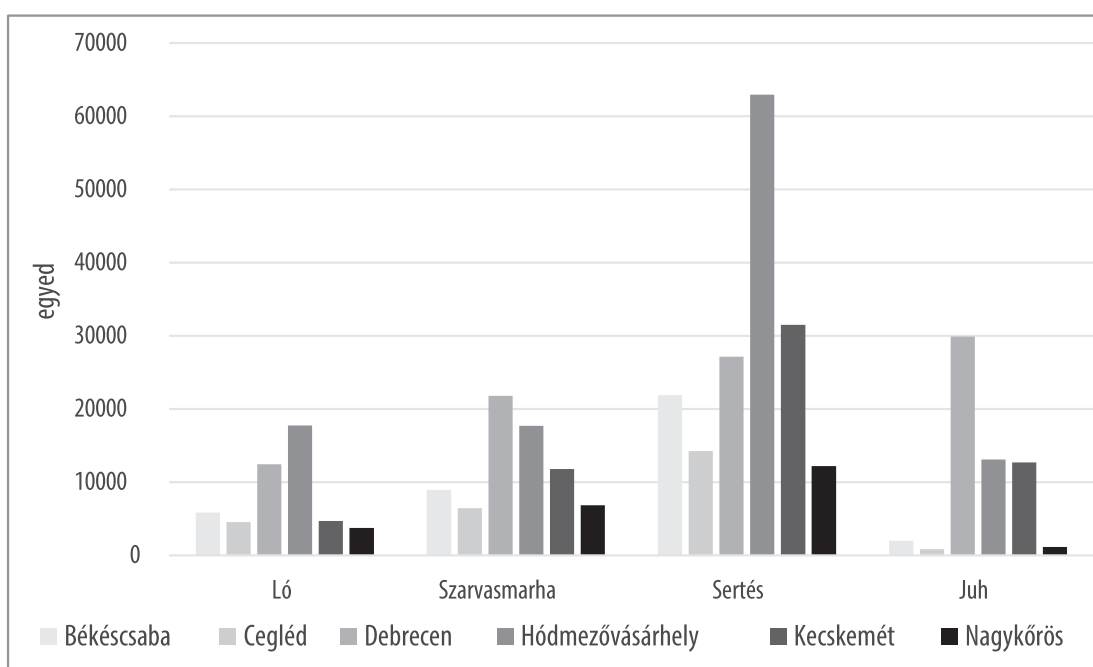

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1900) és a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara (1913) adatai alapján

Igavonásban a **ló** volt a meghatározó, de a gabonatermelés föllendülésével is egyre több lóra volt szükség. A szarvasmarha igázása alatt csak az ökröket értették, tehenet a hódmezővásárhelyi ember csak az orosz bejövetel után fogott be, arrafelé soha azelőtt tehen járomban nem volt. A hámos lovak száma a teljes lóállomány 63%-át tette ki. Egy lóval csak a nyári félévben lehetett közlekedni, az őszi esők beállta után összevágott dűlőutakon nem húzta el a kocsit egy ló, de az ekét is nagyon sekélyen lehetett leereszteni utána. A kettes fogatra átlagosan 12-15 mázsa gabonát raktak. A várost 20-30 kilométeres távolságból egyetlen nap leforgása alatt csak lófogattal

lehetett megjárni, de azzal is csak úgy, ha kora hajnalban (2 órákor) elindultak. A szűk városi utcákba befordulni is bajos lett volna az ökrösszekerekkel. Az ökröket leginkább mélyszántásra használták.

5. ábra: Néhány alföldi mezőváros nyilvántartott állatállománya 1911-ben

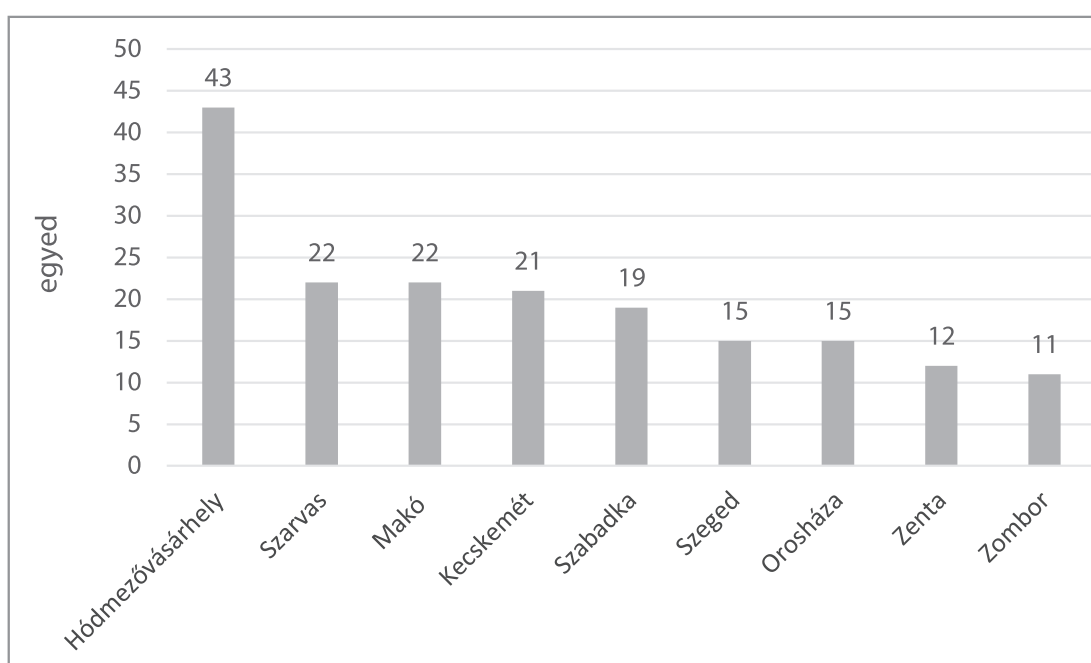

Forrás: KSH (1972) adatai alapján

A magas eladási ár miatt a takarmányok leghatékonyabb hasznosítására a **lóté-nyésztés** adott lehetőséget. Hódmezővásárhely a nagykőrösi méntelepnek előbb a bajai, majd a kiskundorozsmai osztályához tartozott. A közgyűlés a századfordulón éveken át ostromolta a minisztériumot, hogy a Dorozsmai 5. állami méntelepet helyezze át Hódmezővásárhelyre, 1914-ben majdnem teljesült a kérés, akkor azonban a háború kitörése miatt maradt el. A helybeli sajtó sokat foglalkozott a lótenyésztés kérdéseivel. Az évtizedeken át folyó felvilágosító munka nem volt teljesen hiábavaló. Magas színvonalon tenyésztett kancát: Meszlényi Mihály, Nagy Varga István, Zsarkó Imre, Sipter János, Kristó Ferenc, Nyíkos Sándor, Nyíkos László, Kérdő Sándor, Kókai Varga János, Nagy Kardos József, Újhelyi Jakab. Nagy elismerést jelentett, ha valaki kiállításon, ló díjazáson vehetett részt. A millenniumi kiállítás nagy érmét Hódmezővásárhely hozta el. A Gazdasági Egyesület a maga párszáz koronáját hozzáadta a Földművelésügyi Minisztérium 1-2 ezer koronájához. Hódmezővásárhely lótenyésztése szolgáltatta a hadsereg részére a legtöbb csikót; lóállományát már 1911-ben 10 millió aranykoronára becsülték.

A tenyésztés fő iránya kezdetben a jó erős igásló előállítására volt. Később tenyésztették a gyors, kitartó, edzett Nóniusz törzs lovait, az angol félvér Furiosot, North Start, az arab vérről alapított Gidránt. A katonai célú ló-eladásokban az angol-búr háború idején különösen sérelmes volt, hogy az angol ló avató bizottság nem ereszkedett le a gazdákhöz, hanem csak egy bécsi lókereskedő cégen keresztül bonyolította le vásárlásait. A lakosok tulajdonában levő engedélyezett ménlovak száma (1883-ban 40 egyed) a századfordulóra megnégyszereződött.

6. ábra: Az engedélyezett fedező mének száma a tíznél több engedéllyel rendelkező városokban (1901)

Forrás: Lázár (1914) adatai alapján

1901-ben az ivar szerinti statisztikai összeírás azt mutatja, hogy kanca 4425, herélt 2115, csikó 6742, csődör 1699, összesen 14 981 egyed volt. Érdekes következtetésekre nyújt alkalmat a lovak számának a gazdaságok nagysága szerinti megoszlásának vizsgálata. Az adatok bemutatásánál a korabeli üzemnagyságokat vettük alapul. Láthatjuk, hogy a lóállomány zömét a kisgazdák tulajdonolták.

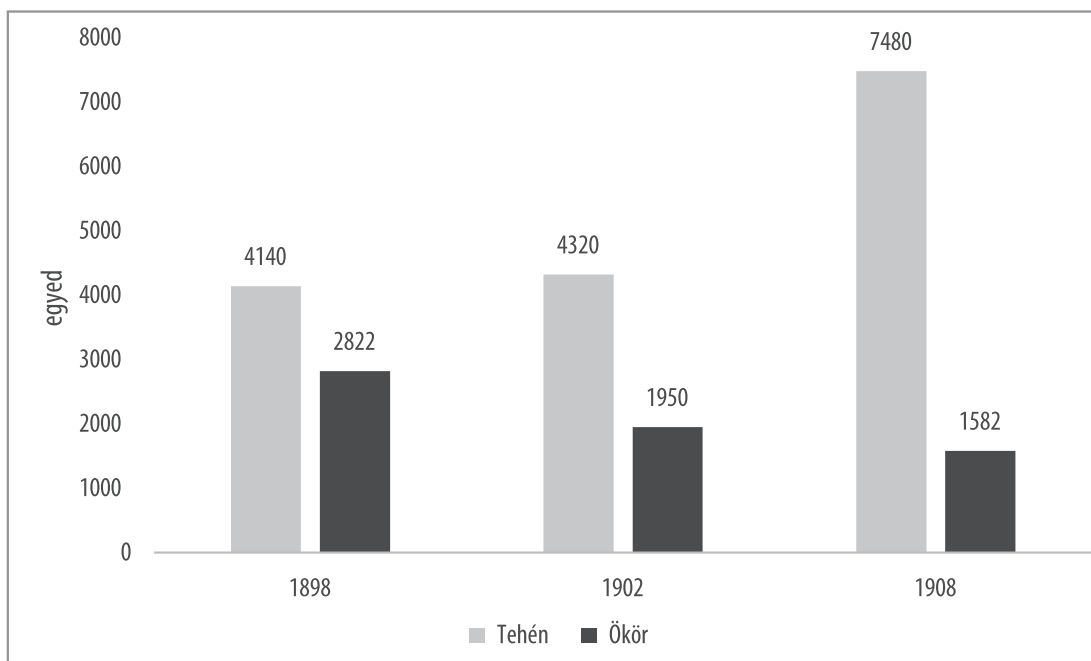
9. táblázat. A lóállomány megoszlása üzemméret szerint Hódmezővásárhelyen és Csongrád vármegyében, 1895-ben

Üzemtípus	Hódmezővásárhely		Csongrád vármegye		Hódmezővásárhely részesedése a vármegye lóállományából
	egyed	%	egyed	%	%
törpegazdaság (5 kh alatt)	1062	6,27	5551	11,31	19,13
kisgazdaság (100-5 kh)	13538	79,98	36676	74,76	36,91
középgazdaság (1000-100 kh)	2274	13,43	5106	10,41	44,54
nagygazdaság (1000 kh felett)	54	0,32	1728	3,52	3,13
Összesen	16928	100	49061	100	-

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1900) adatai alapján

A gabonakonjunktúra minden talpalatnyi terület bevetésére ösztönözte a parasztságot. A ménesek és gulyák a Pusztáról jórészt beszorultak a tanyák közé. Az árpa-szalma még jó takarmánynak számított, de több gazdaságban a töreken, polyván kívül a búzaszalmát is etették. Alig várták, hogy a gabona lekerüljön, s nyomban megindult a tarlók legeltetése. 1896-ban a Gazdasági Egyesület évi jelentése megállapította, hogy Hódmezővásárhelyen nem létezik a szó szoros értelmében vett tejgazdaság. Néhány évtized kellett ahhoz, hogy a dualizmus korában számbelileg is utolérje magát a **marhatenyésztés**. A marhatartás fő területe is a Tanya nevű határ-rész volt. A gorzsai nagybérllők sok ökörrrel rendelkeztek. A tejtermékeknek komoly piaca nem lévén, nagyrészt a házi szükséglet ellátására törekedtek. A reggeli és vacsora nélkülözhetetlen része naponta az „édös tej”, a forralt tej, nyáron az aludttej. A szélesebb körű tejtermelésnek piac, illetve gyors szállítási lehetőség nélkül nem volt sok értelme. A gabonakonjunktúra hatására Hódmezővásárhely határában kibontakozó szemtermelés inkább az igaerőt méltányolta.

7. ábra: Tehenek és ökrök száma Hódmezővásárhelyen a 20. század fordulóján

Forrás: Herczeg (1993) adatai alapján

Az ökrök létszáma jelentősen csökkent, amelyek azonban nem csak igásállatként, hanem húsmarhaként is számon voltak tartva. Hódmezővásárhely szarvasmarha-állománya megfelel a megye területéből rá jutó terület arányának: itt volt a tehénállomány negyedrésze, az ökrök egyötöde. A hódmezővásárhelyi szarvasmarha-állomány több hullámvázst követően 1903 után 16-17 ezres nagyságrend körül egy időre stabilizálódott. Némi esélyt adhatott volna hizlalt szarvasmarhával való megjelenés a piacon, de a vásárhelyiek ezzel az ágazattal kevésbé foglalkoztak. 1911-ben 314 szarvasmarhát fogtak hízóba (az egész megyében is összesen csak 1108 egyedet).

1895-ben még az engedélyezett 39 bikából 2 volt nyugati fajtájú holland fekete és 1 holland félvér, a többi magyar fajtájú volt (azon belül: daruszörű 16, kormos 9, füstös 3, kékes 3, fehér 5 egyed). Az 1895-ben alkotott szarvasmarha-tenyésztési szabályrendeletet 1897-ben úgy módosították, hogy nyugati fajtájú bikákkal csak nyugati fajtájú teheneket lehetett fedeztetni. Annak oka, hogy az állomány 1/4-1/5 része mégis a hagyományos fajta maradt, a nagyobb gazdaságok sajátos szükségleteiben keresendő. A helyi Gazdasági Egyesület kezdetben makacsul ragaszkodott a magyar fajtához. „A nyugati származású szarvasmarha-tenyésztés a kellő takarmányok hiánya és valószínű e szarvasmarhafaj tenyésztésére nem alkalmas éghajlatunk miatt nem tud fejlődni” – állította még 1903-ban is a Gazdasági Egyesület évi jelentése. 1910-ben azonban 44 magyar marha mellett már 87 nyugati marhát díjazott a Gazdasági Egyesület.

A hódmezővásárhelyi piacon 1896-ban 8 krajcárért adtak egy liter tejet. Vékony József kezdeményezésére 1902-ben 37 gazdálkodó megalakította a tejszövetkezetet. A következő évben a tejszövetkezet külön házat épített, modern felszerelést szerzett be, nyugati fajtájú tenyészbikákat hozatott. A tejtermékeket azt megelőzően nem nagy mennyiségben fogyasztották. A tejszövetkezet azonban részben helyben, részben Budapesten tudta értékesíteni a termékeit. Az egyre növekvő termelési mennyiségeket néhány száz tehén produkálta. A Hódmezővásárhelyi Gazdasági Egyesület 1912-ben a svájci Fribourgból nemcsak két bikát hozatott, hanem ötven tehenet is. Az 1914-es bikavizsgálatokon összesen 87 bika kapott engedélyt köztenyésztésre, leginkább a Bernsiementháli tiszta keresztezésű állatokból. A város ebben az időben vásárolt meg a gróf Károlyiaktól Kenyere-Tégláson 427 kataszteri hold legelőt növendékállatok tartására.

10. táblázat. A szarvasmarha-állomány és a hozzá tartozó földterület megoszlása üzemméret szerint Hódmezővásárhelyen, 1895-ben

Üzemnagyság	Gazdaságok száma	Szarvasmarhák száma	Szántóföld (kh)	Rét (kh)	Legelő (kh)
Termőföld nélküli	1631	274	-	2	2
1 kh alatt	361	24	158	1	1
5-1 kh	2060	604	4621	51	123
10-5 kh	972	716	6178	109	346
20-10 kh	1125	1774	14352	283	1015
50-20 kh	1209	4016	32071	817	2961
100-50 kh	352	2735	19327	859	2472
200-100 kh	101	1717	10841	803	1642
500-200 kh	41	1702	8632	679	2808
1000-500 kh	8	508	3470	74	1717
1000 kh felett	1	141	414	115	592

Forrás: Herczeg (1993) adatai alapján

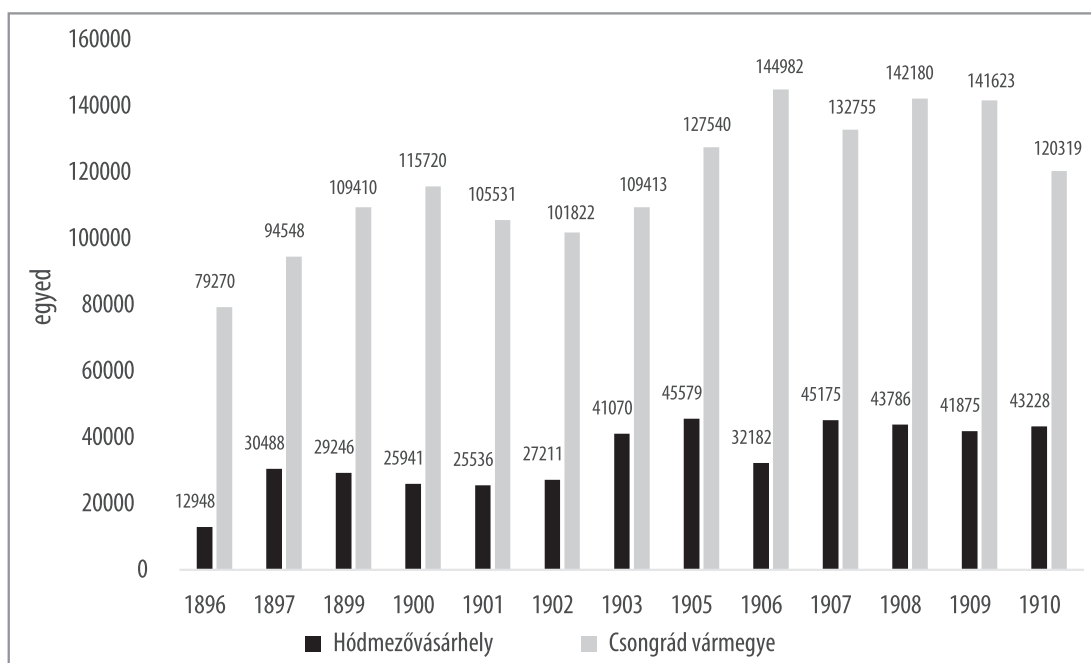
Másfél évtized alatt (1895 és 1911 között) csak a nagybirtok szarvasmarha-állománya csökkent, az összes többi üzemméret-kategóriában növekedés volt tapasztalható.

A sertés tenyésztése és tartása a 19. század második felében még nagyobb változáson esett át, mint a lóé és szarvasmarháé. A Tisza szabályozása után a külterjes, olcsó tartásnak vége szakadt. E korban bevett szokás volt a süldőzés, azaz az első éves malacokat visszafogottan etették híg moslékkal. Jóformán azon élt, amit a

tanya körüli gyepen, illetve a tarlón legelt. A maga szükségletére minden gazdaság igyekezett elegendő sertést tartani. Vegyük figyelembe a tanyavilág különleges helyzetét, ahonnan nem lehetett a mészárszékhez szaladni egy kis húsert, mint a városi lakosoknak. A környékben folyó nagy kubikos munkák nyomán keresettebbé vált a szalonna és a füstölt hús egyaránt.

A nagy fertőző betegségi hullámok a 20. század fordulóján Hódmezővásárhelyt sem kerültk el. A sertésvész (sertés kolera) a kilencvenes évek elejétől szinte minden évben fellépett, hol szórványosan, hol járványszerűen. Hódmezővásárhelyen 1896-ban 2275 sertés hullott el. A vész hatására hagytak föl a korábbi gyakorlattal, s attól fogva a kocákat évente nem egyszer, hanem kétszer fialtatták. Két kan és kilenc mangalica kocát kaptak József főherceg kisjenői (Arad megye) uradalmából. Gyors elterjedése részben igénytelenségével, részben hízekonyságával függött össze. Közben a piacon változás történt, a húsertés iránt nőtt meg a nagyváros és a külföld érdeklődése. A Gazdasági Egyesület vezetősége Lincolnshire-i sertés általi keresztezéssel gondolta javíthatónak az állományt. A tartási körülményekkel szembeni magas igényessége miatt azonban nem nyerte el a tenyésztők tetszését.

8. ábra. A sertésállomány alakulása Hódmezővásárhelyen és Csongrád vármegyében 1896 és 1910 között

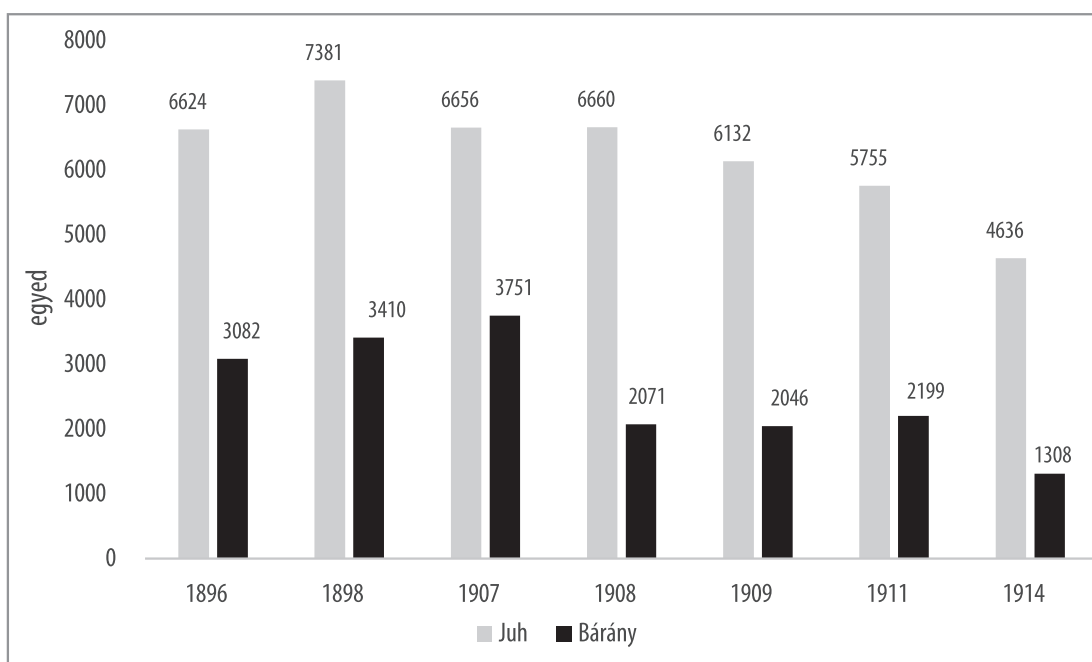
Forrás. A Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara (1913) adatai alapján

A 20. század első évtizedében sikerült a sertésvész ellen oltást kifejleszteni, amelynek következtében jelentősen vissza lehetett szorítani az újabb megbetegedéseket.

Az egyéb kedvező körülményekkel együtt a sertéslétszám alakulása felfelé ívelő tendenciát mutatott. A vármegyén belül magasabb volt a városnak a létszámból való részesedése, mint az a terület arányából következne. A sertéslétszám az első világháborút megelőző években soha nem látott magasságra emelkedett, 1914-ben meghaladta a 67 ezer egyedet. Szinte minden egyes üzemkategóriában nagyarányú létszámgyarapodás mutatkozott. Nem egészen két évtized alatt a sertéstartó gazdák száma megkétszereződött, az állomány pedig ötszörösére emelkedett. Az első világháború kezdetére standardizálódott a hatvanezer körüli sertésállomány, amelynek egyharmad részét a MÁV marharakodóin vizsgálták meg és vagonírozták be.

A tanyai **juhállomány** viszonylag magas száma függhetett a statisztikai felvétel időpontjától. Kukoricatörés után a juhok a szántóföldön maradt melléktermékeket és hulladékokat hasznosították, szinte maradék nélkül. Egy-egy nagyobb gazdának mindössze 50-60 juha volt. A parasztság életmódja (a várostól távoli lakás) miatt a 20. század fordulója környékén nélkülözhetetlen volt a juhok bőre. Hús-harminc kilométeres kocsikázást Szent Mihály után suba nélkül elképzelni se lehetett. Amíg az örletésre, vagy bármire várakoztak, a subát a lovak hátára vetették. Évekig gyűjtötték a subához való bőroket.

9. ábra. A közfogyasztásra levágott juhok és bárányok száma Hódmezővásárhelyen 1896 és 1914 között

Forrás: Herczeg (1993) adatai alapján

A 19. század utolsó három évtizedében az ország juhállománya a felére csökkent, – 14 millióról 6,5 millióra, miközben Hódmezővásárhelyen némi emelkedés volt tapasztalható. Az 1895. évi mezőgazdasági statisztika adatsorai segítségével összevethetjük az 1895. évi állapotot az 1911. évvel. A juhok számát illetően a mélypontot az 1895. évi mezőgazdasági statisztika jelzi. Az első világháborút közvetlenül megelőző évek egyértelműen emelkedő tendenciát mutatnak. Akadt olyan állattartó gazda, aki nem is elletett, csak minden évben vásárolt vágójuhot.

11. táblázat. A juhállomány üzemméret szerinti megoszlása
Hódmezővásárhelyen, 1895-1911

Üzemméret kategória	Év	Gazdaságok száma	Juhok száma	Egy gazdaságra jutó juhok száma
Földnélküli	1895	1631	81	0,05
	1911	3495	505	1,02
1 kh alatti	1895	361	18	0,05
	1911	121	-	-
1-5 kh	1895	2060	575	0,25
	1911	934	65	0,07
5-10 kh	1895	972	334	0,34
	1911	911	301	0,33
10-20 kh	1895	1125	1162	1,32
	1911	1466	1187	0,81
20-50 kh	1895	1209	3181	2,63
	1911	1382	4379	3,17
50-100 kh	1895	352	3202	9,09
	1911	280	3427	12,29
100-200 kh	1895	101	1686	16,67
	1911	65	2060	31,69
200-500 kh	1895	41	1180	28,68
	1911	41	1010	24,63
500-1000 kh	1895	8	151	18,87
	1911	-	-	-
1000 kh felett	1895	1	-	-
	1911	1	557	557
Összesen	1895	7861	11957	1,52
	1911	8673	13104	1,57

Forrás: Herczeg (1993) adatai alapján

Az adatokból látható, hogy a 100 kataszteri hold feletti gazdaságokban jutott a legtöbb juh egy gazdaságra. Ugyanakkor a 10-100 kataszteri hold közötti kisgazdaságokban koncentrált az állatállományuk mintegy kétharmada (1895-ben 63%, 1911-ben 69%). Mindeközben ebben az üzemméret-kategóriában az összes juh létszáma 19%-kal növekedett.

12. táblázat: Hódmezővásárhely és Csongrád vármegye juhállományának és állatsűrűségének jellemzői 1911-ben

Megnevezés	Hódmezővásárhely	Csongrád vármegye
Összes juh létszám	13104	51229
100 kh vetett területre jutó juhok száma	12	21
100 kh rétre jutó juhok száma	2,3	6,5
100 kh legelőre jutó juhok száma	7	12,5
100 kh szántóföldi takarmánytermő területre jutó juhok száma	7,4	10,9

Forrás: Herczeg (1993) adatai alapján

A juhtartás Hódmezővásárhelyen nem volt kifejezetten intenzív, de hozzátartozott a tanyai gazdálkodáshoz: hasznosította a legkevésbé értékes takarmányokat, illetve területeket és szinte külön ráfordítás nélkül termelt hasznót.

A családok élelmiszerbázisát a sertés mellett a **baromfi** alkotta. A tanyai ember étrendjébe és életrendjébe szorosan beilleszkedett. A csirkenevelés mellett nyár végén befogtak hízóba néhány pár kacsát, libát, azzal kitartottak disznóvágásig. Pulykát jellemzően nem vágtak saját használatra, abból ugyanis bevételre számítottak. A nyár első felében már a piacon lehetett eladni a korai csirkét, libatollat, kacsa-tollat. Nem egy gazdálkodó szinte az évi adóját fedezni tudta ezekből a bevételekből, különösen az első világháború felé közeledve. A tyúkok pusztították a légylárvákat, a pulykák a lucernabogarat, a gyöngytyúkok a répabogarat. Az aratáskor elhullott gabonaszemet az aprójószág mind fölette, semmi sem veszett kárba. Az aprójószág a kisüzem gazdaságosságát így is növelte. A pulykáról írta Nagy Gyula 1968-ban *Paraszi állattartás a Vásárhelyi-pusztán* című művében: „virradatkor kiment a tarlóra s csak inni ment be délfelé a tanyába, s azután ismét kiment. Nyáron a szem mellett nagy területen összeszedte a bogarakat s csak az utolsó hónapban etették.. A városban élő emberek pedig rendszerint borító alatt kitették a kotlóst az utcára s a csirke szinte ott fölcseperedett, minimális takarmány ráfordítás mellett. Nagyobb gazdaságokban galambdúcot is állítottak. Egy-egy főzéshez 6-8 pár galambot is fölhasználtak.

Pontos és részletes adatok nem maradtak fenn, de a város baromfiállományának nagyjából 55-60%-a tyúk, 20-25%-a liba és kacska, 15-20%-a pedig pulyka lehetett. A vasút megjelenéséig jelentősebb állatszállításról aligha lehetett szó. A századfordulón fellendülés és minőségi változás állt be Hódmezővásárhely baromfitenyésztésében. A régi parlagi tyúk igénytelenségéhez az apró testalkat és a minimális tojáshozam járult. A nemesítés a fehér magyar tyúk felé irányult. Az állam a maga eszközeivel segíteni igyekezett: alacsony áron vérfrissítésre alkalmas tenyészbaromfit osztott ki a tenyésztőknek, akiknek 93,6%-a ötven kataszteri holdon aluli kistermelő volt. A tenyésztőknél rendszerint ősszel jövedelemcsúcs jelent meg, aminek az a magyarázata, hogy ekkor adták le a sovány és hízott libákat, kacsákat, továbbá késő ősszel indult meg a pulykák kivitele a karácsonyi ünnepekre.

Az I. Hódmezővásárhelyi Nemes Baromfitenyésztő Telep szakszerűen tenyésztett telivérben Orpington tyúkokat és nemesített magyar tyúkot. Közvetlenül a 20. század fordulója utáni években néhány olasz család telepedett le Orosházán és baromfitelepet létesítettek. Az első világháború előtt már vágott baromfit is szállítottak külföldre. A kedvező keresleti viszonyok következtében az árak is emelkedtek, és az első világháború előtt már számottevő jövedelmet hozott a baromfi a gazdaságnak. A pusztaiak kihasználták az orosházi közeli piac lehetőségeit. A Hódmezővásárhelyi Gazdasági Egyesület tanyalátogató bizottsága 1906-ban „örömmel látta a rendkívüli haladást a baromfitenyésztés terén. Különösen a fehér pulyka és a fehér magyar tyúk tenyésztése emelendő ki, a legtöbb helyen található félvér emdeni ludak és pekingi kacsák mellett, sőt még a gyöngytyúk tenyésztése is gyakori”.

A hódmezővásárhelyi polgármester 1907. évi jelentésében az olvasható, hogy: „Baromfitenyésztés és forgalom a rendkívül magas árak miatt szintén kedvező volt. (... A múlt (1907) évben városunkban is tartatott baromfi kiállítás, és pedig szép sikerrel.. A következő évben arról számolt be a polgármester, hogy a külföldi baromfikivitel jóval meghaladta az 1 millió korona összeget, ami a maga korában jelentős volt. Egyesek a mesterséges keltetést is gyakorolták már. Az 1910-es évről készült polgármesteri jelenség tanúsága szerint 1910-ben elszállítottak: 299 300 élőbaromfit, 386 900 vágott baromfit, valamint 86 400 000 db tojást. Ugyanakkor az 1912. évi jelentésben azt panaszzolják, hogy a MÁV szállításai pontatlanok, a „kocsijaik rozogák” – és főleg: nincs elegendő hűtőkocsijuk. Ennek ellenére a külföldre indított áru vetélytársa volt az orosházi cégeknek. A balkáni háború hatásaként emelkedtek az árak. A szépen ívelő fejlődésnek sajnos véget vetett az I. világháború kitörése.

Az állandóan tanyán tartózkodó kiskazda réteg engedhette meg magának a sok törődést, odafigyelést kívánó **méhészkedést**. Nagy Gyula szerint „általában a 15-20 holdas emberek méhészkedtek, mert a kevesebb földűek eljártak máshova dolgozni és nem értek rá a méhekkal vesződni, a jobb módúak viszont más termelési ágban

találták meg számításaikat”. Hogy mennyire nem pusztán a gazdaságosságnak, hanem a felvilágosító munkának is óriási szerepe van egy-egy gazdasági ágazat fellendülésében, azt a méhészet helyzete is igazolja.

A szociális feszültség csökkentésére az állam már régebben is epreskertek létrehozását szorgalmazta. A város az országutak mentén is több helyen fölváltotta a gyümölcsfákat eperfával. A **selyemhernyó-tenyésztés** különösen nagy lendületet nem vett a 20. század fordulóján, de néhány család megélhetését segítette. A korábbi évszázadokban oly nagy jelentőségű halászat a Tisza szabályozása után sajnos teljesen lehanyatlott.

Az állatgyógyászat és állatvédelem fejlődése

Az állategészségügyi igazgatás és rendészet a 18. század óta a vármegyékre hárult. Mivel azonban a vármegyei előírások, intézkedések nem bizonyultak elég hatékonynak, országos rendezés vált szükségessé. A marhalevélen kívül bevezették a marha igazolványt, amelyet állatorvosi vizsgálat után állítottak ki a hatóságok. Az állam nemcsak a keleti marhavész, hanem más fertőző betegségek esetére is állami kártalanítást adott az állattartóknak. A polgármesteri jelentések évente kitérnek a kérdéskör helybeli adatainak a bemutatására. Ha figyelembe vesszük a több tízezres állatállományt, akkor Hódmezővásárhelyen jelentéktelennek tűnik az évi megbetegedés, illetve elhullás.

A vásárt követően mindig felsöpörték és fertőtlenítették a vásárteret. A vásárok alkalmával, sőt a hetipiacokra is járlat (marhalevél) nélkül egy tulajdonos sem hajthatta fel a jószágát, a tetten érték ellen a törvény szigorát alkalmazták és bírságoltak is. 1900-ban államosították az állatorvosi közszolgálatot. A törvényhatósági jogú városoknak azonban megmaradt az a joga, hogy továbbra is alkalmazzanak külön (magán-) állatorvosokat az állami állatorvosok hatáskörébe nem utalt teendők ellátására. A másodfokú állategészségügyi hatóság a polgármester, illetve a törvényhatósági bizottság mellett működő törvényhatósági magyar királyi állatorvos volt. Váradi Sándor magyar királyi állatorvosról jegyezték föl, hogy nemcsak ünnepélyes alkalmakkor, de hétköznapiakon is állandóan egyenruhában járt. Ismertebb állatorvos volt még a századfordulón: Róna Lipót, akit a Gazdasági Egylet elnöke hívott Hódmezővásárhelyre. Pákozdy László az elsők között adta be pályázatát a hatósági állatorvosi állásra. Igazi népszerűséget azonban nem ezzel a tevékenységgel szerzett, hanem a belterjes gazdálkodásra ösztönző írásaival, előadásaival, gyakorlati tevékenységével. Új fajtájú nemesített baromfikat hozatott, baromfi kiállításokat rendezett. A méhészetet szintén föllendítette.

Hódmezővásárhelyi Törvényhatósági Jogú Város 1913. évben hatályba lépett szervezési szabályrendeletének 137. §-a szól az állatorvosokról: „....A *th* három helyhatósági orvosi állást rendszeresít, kik közül az I. o. állatorvos a magángyakorlat kizárásával a közbérlőhid állatorvosi teendőit és a vágóhídi szabályrendelet szerint az állatorvosi hatáskörbe utalt teendőket látja el...” A két másodosztályú helyhatósági állatorvos a város által a törvény és rendelet szerint ellátandó állategészségügyi teendőket végezte. A városi, illetve helyhatósági állatorvosok az állatgyógyászati és állattenőző teendőket végezték.

A hódmezővásárhelyi közgyűlés szabályzatot alkotott többek között az **ebtartásról** és ebadóról (1903-ban), illetve a lótényésztésről (1913-ban). A vonatkozó törvény értelmében a közgyűlés 1908-ban határozott az állati hullák, kóbor ebek begyűjtéséről. A nyakörv nélküli ebeket a gyepmester elfogta és bizonyos ideig ketrecekben őrizte. Ugyanitt kerültek eladásra a városban elhullott, vagy a betegség miatt kiirtásra ítélt állatok, mert a feldolgozásukra nem volt sem igény, sem pénz. Az elbitangolt lábasjóságokat szintén begyűjtötték. Ha a tulajdonosuk a közhírré tétel után sem jelentkezett, elárverezték, a tartási költséget természetesen levonták.

Az egyéni gazdálkodás idején az állatok orvoslásában a népies gyógymódoknak nagyobb jelentősége volt és babonás szokások, illetve hiedelmek is gyakoribbak voltak, amelyek egy része ritkán még mai is előfordul, a régiekhez hasonlítva azonban lényegesen kisebb számban. A ma tenyésztett magas termelésű, ezáltal igényes háziállatok (szarvasmarha, sertés, juh, baromfi) a szinte ipari jellegű tartási és takarmányozási viszonyok között gyakrabban betegszenek meg és a betegségük lefolyása is súlyosabb lehet, mint a régi nagyrészt extenzív módon tartott fajtáknál. Tipikus példa erre a tehének magzatburok visszatartása (népiesen szólva: visszamarad a pokla), régen ez nagyon ritka betegség volt, hiszen türelmesen megvárták, míg kirothad a magzatburok az állatból. A mai intenzív tejelő fajtáknál ez több mint 90%-ban az állat elhullását okozná, arról nem is beszélve, hogy ez a betegség ezeknél már nagyon gyakori.

Az orvosi könyvek tályoggyökérnek a pirosló hunyort (*Helleborus purpureus*) vagy egyéb hunyorféleket, mint a fekete és zöld hunyort (*Helleborus niger* et *viridis*), a legújabb munkák ismét a pirosló hunyort említik tályogfű gyanánt. Ezek hatóanyagát lónak és szarvasmarhának pálinkába, sertéseknek pedig takarmányba keverve is beadták, ez utóbbiak, ha az adag elég nagy volt, kihányták. A laikusok által táragyfűnek tartott, a tiszai ártérről beszerezett zöld növény mocsári gólyahírnek bizonyult. Mivel a hunyorfélék hegyvidéki erdők aljnövényzete közt fordulnak elő, Hódmezővásárhelyen pótszerként a tavaszi héricszet és a mocsári gólyahírt használták. Lovak emésztőszervi betegségeinél önmagában is használták pálinkát, amelyből 2-3 decilitert itattak meg az állattal. Szarvasmarhába is öntöttek bort vagy pálinkát, régen vásárok előtt a kupeczek gyakorolták ezt, így adva túl a

rugós teheneken. A berúgatott tehén viszont nyálazott, a szutyak (fényszáj) gyönyözt, a tehén állandóan bögt, a bögtés a végén nyögésszerű volt.

A taraggyűves kezeléssel egyszerre, ugyanazon betegségeknél alkalmazták a füstölést. Ez abból állt, hogy egy rongydarabot (a minél büdösebb kapcadarab volt a legjobb) meggyújtottak és azt a ló orra alá tartották. Népies gyógymód volt lovak izület- és íngyulladásainak és rándulásainak kezelésére az agyagpakolás. Sokszor az agyaghoz vizeletet is kevertek, ez volt az úgynevezett „húgyos agyag”. Az ecet is rendelkezésre állt minden háztartásban, használták is úgy külsőleg, mint belsőleg. Az ecetbe időnként fokhagymát is reszeltek, ezt is használták külsőleg bedörzsölésre, de leggyakrabban belsőleg. Hasmenéses csirkéknek azonban az ecetes víz adása teljesen hiábavaló volt. Az ecetet főként szarvasmarhánál a kérődzés megindítására szájon át beadva alkalmazták, ugyanezen célból a kérődzés megindítására 2-3 deciliter növényolajt is beadtak. Hasonló habzsgátló hatású a nép által sokszor alkalmazott meszes víz adása szájon át. Időnként az is célravezető volt, ha egy egészséges kérődző marha szájából kivették a felkérődzött takarmányt és áttették a nem kérődző marha szájába.

Az állatorvosok végeztek vérbocsájtást, természetesen ez szakszerűen vérbocsájtó tűvel történt. A népiesen „megerelésnek” nevezett beavatkozást azonban a gyakorlottabbak a nyaki vénán végezték, mégpedig úgy, hogy madzaggal elszorították a ló nyakát és a kiduzzadó érbe bicskával beszúrtak. Előfordult, hogy artériát is eltaláltak és az állat elvérzett, illetve a vénában keletkező vérrögből egy darab leszakadt és ez valamely életfontosságú szervbe jutva, az állat azonnali elhullását okozta. A megerelést lókupecsek is alkalmazták idült légsejtes tüdőtágulat (kehesség) esetén is. Ilyenkor a megerelés helye a ló nyakán meglátszott, ezt kocsikenőccsel való bekenéssel leplezték.

Hódmezővásárhelyen mikor azt mondták, hogy a lovat Bilindek vagy Bariska maggal megetették, akkor valójában általában nem beléndekről, hanem a csattanó maszlag (*Datura stramonium*) magjáról volt szó. A csattanó maszlag termése zöld állapotban a vadgesztenyéhez hasonló, tüskés. Érést követően 1-2 tok magját keverték a kehes ló abrakjába, ami 24-36 óráig a ló légzését megjavította.

Az állatok egészségi állapotával kapcsolatos néhány babonás hiedelem is fellelhető Hódmezővásárhelyen. Ilyen, hogy ha valaki nyers tejet eszik, a tejbe nem szabad késsel aprítani a kenyeret, mert attól kirepedezik a tehén tőgye. Ha a tehén véres tejet adott, vagy valamelyik tőgy-negyedből savós, vagy gennyes váladék jön, volt, aki azt mondta, hogy boszorkány rontotta meg.

A tanyarendszer és közigazgatás fejlődése

Amikor az 1900-as évek elején Cserháti Sándor azt kifogásolta a tanyarendszerben, hogy annak gazdái csak a nagyobb munkák idején tartózkodnak tanyáikon, a helyi Gazdasági Egyesület 1909. évi jelentésében leszögezte, hogy „városunk határában már teljesen ki van fejlődve a tanyarendszer, a gazdák állandóan a tanyán laknak s magok vezetik gazdaságukat”. Szent György nap után a legelőre kihajtotta a gazda az állatait, a téli időszakban pedig a tanya istállóiban tartotta a jóságokat.

A kocsi a tanyáról viszonylag sűrűn bejárt a városba: tejfölt, tojást, baromfit vittek a piacra, bevásárolták a szükséges dolgokat (kocsikenőcsöt, petróleumot stb.) – vagy őrlettek, daráltattak. A 20. század fordulóján kezdett kiépülni a tanyai iskolai hálózat, így addig a gyerekek is a városban jártak iskolába. Az első mozgósításkor 1914. július 27-én 900 kocsit és 5509 lovat vett igénybe a hadsereg Hódmezővásárhelyen.

Az 1870-1914 közti időben az agrártermelés országosan igen eltérő vonásokat viselt magán, a földműves gazdaságok igen eltérőek voltak. Balogh István 1965-ben írt munkájában említi, hogy „A tanyás gazdálkodás klasszikus korában (...) a tanya mint üzemhely és a városi ház mint állandó lakóhely és gazdasági központ egyetlen zárt üzemi egységet alkotott. (... A tanyás határ és az anyaváros összetartozását a birtoklási, az üzemszervezeti, a társadalmi és az igazgatási kötelékek tették szilárdná.” Hódmezővásárhelyen egészen különleges függőség alakult ki. A „pusztai járandóság” birtokbavétele után sokan „kistanyát” építettek a maguk részén, ahol a tanyás ősztől tavaszig legeltette a jóságot. Aki nagyobb tanyát épített a szántóföldi művelés alá fogott jobb minőségű pusztai földeken, az többnyire nős fiát küldte oda gazdálkodni, esetleg úgynevezett felestanyást engedett oda.

Jankó Miksa 1906-ban megjelent munkájában a hódmezővásárhelyiek kétlakiságát ostorozza. A kisbirtokosok nemtörődomségnek tudja be, hogy a kisgazda „házörzőnek hagyja a legényfiát a tanyán” – maga pedig beköltözik ősszel a városba. A tanyán való állandó tartózkodás mellett teszi le a voksát az alábbiak szerint: „A tanyarendszer a leghelyesebb módja az alföldi gazdálkodásnak, mert a kint tartott jóságnak nem kell fuvarozni sem az alomszalmáját, sem a takarmányát, sem a trágyáját.” Végül Jankó is elismerte, hogy „többen laknak már kint a tanyán, mint azelőtt”.

Balogh István úgy látta, hogy a közlegelő kiosztása után „a gazdák nagyobb arányú kiköltözésére még évtizedekig nem került sor”. Hódmezővásárhelyen azonban a legelőkiosztás után másfél évtized múlva, a II. katonai felvételen már jelentős számú olyan tanyatelket láthattunk, amelyen 2-3 épület állt, nagy gazdasági udvarral és kerttel. A Pusztai északi részén a 13 dűlőben 300 tanya épült a III. katonai felvételnek

1912-ben korrigált térképe szerint. A tanyai lakosság számszerinti növekedése az I. világháború idejére megközelítette a lehetséges maximumot.

13. táblázat: Néhány alföldi város és tanyavilágának népessége 1910-ben

Városok	Összes lakosság (fő)	Tanyai lakosság (fő)	Tanyai lakosság részaránya (%)
Szeged	118323	40531	34,3
Kecskemét	66831	31583	47,1
Hódmezővásárhely	62445	24700	39,3
Kiskunfélegyháza	34924	16012	45,8
Kunszentmárton	10410	2440	23,1

Forrás: Szabó (1966) adatai alapján

A vizsgált korszak szakírói a hibák közt az egyoldalú gabonatermesztést tartották a legsúlyosabbnak, amely rányomta bélyegét a vetésforgóra. Ugyanakkor elismerik a Gazdasági Egylet tudatformáló tevékenységét, valamint az 1896 óta működő Magyar Királyi Földműves Iskolának a jobb gazdálkodásra gyakorolt kisugárzó erejét. Cserháti Sándor Hódmezővásárhely gazdálkodását vizsgálva 1907-ben több javaslattal állt elő: többször kell szántani, nem szabad elhanyagolni az őszi mélyszántást, rendszeresen és bővebben kell trágyázni, szárazságtűrő takarmánynövényeket kell vetni (lucernát, muhart), öntözni kell, ahol lehet, nagytömegű zöldtakarmányt kell előállítani. A rossz talajművelést, trágyaszegénységet ostorozó kritikák jogosnak bizonyultak.

A reformerek közül többen hangsúlyozták, hogy csak azt érdemes termelni, amit nyereségesen el is lehet adni, és aminek a tárolása, szállítása a lehető legkisebb veszteséggel megvalósítható. A jobb gazdálkodáshoz persze – mint ahogyan bármikor – anyagi megelőzöttség, tőkeerő is szükséges volt. Jankó Miksa már idézett vizsgálódásában a csekély jövedelmezőség okaiként többek között az alábbiakat említi: „Tagadhatatlan, hogy az időjárás nagyon befolyásolja a termést, még pedig legtöbbször nem kedvező irányban, mert az alföldi éghajlat alatt túl nedves évek váltakoznak az aszályos esztendőkkel. (... A legelőket feltörték, tekintet nélkül, hogy szántóföldnek való volt-e, így a kevés állat is istállózza lesz s erre behoztak egy idegen fajt, amelyik ezt ideig-óráig állja, de kellő mennyiségű vetett takarmány a forgóban nincs. (...) A nagy munkaidőben rendkívülit fejt ki a gazda, de azontúl nem szeret vesződni. (...) Nagy közterhei vannak, aránylag különösen a kisgazdának, mert mennél kevesebb a jövedelme, annál nehezebben nélkülöz belőle.”

Szabó István 1965-ben megjelent könyvében leírta, hogy „helyenként és időnként egy-egy város és tanyavilága között éles viták, sőt elszakadási törekvések ütöttek fel fejüket.” Amíg a Puszta a külterjes állattenyésztés színhelye volt, nem okozott

gondot a 30-40 kilométeres távolság. A piacra kerülő áruk eljuttatása szempontjából azonban a termelő gazdaságnak már nehézkes volt a távoli anyavároshoz tartozás. Az egyik ilyen hódmezővásárhelyi mozgalom élén Mikolai István, Makó András, Fejes Imre és Bögi Kovács Sándor állott. Herczeg Mihály 1974-ben írta tanulmányában: „Az a panaszuk, hogy a város útjaikat nem csináltatja, iskolákat nem épített számukra, vízbajaikat mindeddig nem orvosolta, végül, hogy messze esnek a várostól.”

A másik kezdeményező Kokovay Andor kereskedő volt, aki az általa vásárolt Csajághy-féle kastélyt följánlotta községházának, a hozzá szükséges területtel együtt. Minden 300 négyszögöles parcelláért, amelyeket a saját földjéből jelölt ki, 125 forintot szeretett volna kapni. A harmadik párt zászlóvivője Pusztai Bálint pusztai lakos volt (az iratok hódmezővásárhelyi lakosként emlegetik, mivel tanyája volt). Társaival együtt kérte, hogy az Orosháza Makai úttól keletre eső határrészt önálló községgé alakítsák és csatolják Békés vármegyéhez.

Két megoldás látszott lehetségesnek: vagy korszerű utakkal, vasúttal a tanyákat közelebb hozni a városhoz, vagy tanyaközpontok, kirendeltségek építésével a várost közelebb vinni a tanyához. Az 1896. évi polgármesteri jelentésben olvasható, hogy „Székács István és társai orosházi lakosok, valamint Orosháza község és Békés vármegye közönsége belügyminiszter úrhoz azon kérelemmel járultak, hogy Hmv város határterületének pusztai részéből mintegy 16 000 holdnyi ama terület, mely Orosháza község határával szomszédos és abba beszögel, Békés vármegyébe Orosháza község határához csatoltassék.. A vitában Békés megye urai még a Szántó Kovács mozgalmat is a maguk javára akarták fordítani: „A Pusztának teljesen elkülönített népessége és azon körülmény, hogy a munkásmozgalmak ezen a vidéken ütötték fel leghamarabb a fejüket, a szoros rendőri felügyelet nagyon is indokoltá tenné” (t.i. az elcsatolást) – számolt be róla Herczeg Mihály.

Eközben Pusztaközponton 1896-ban hatósági orvosi lakást létesítettek és anyakönyvi kirendeltséget is szerveztek. A Pusztá nyugati részén, a Pusztaszéli úttól nem messzire, Vásárhelytől 21 kilométerre, a Hódmezővásárhely-Orosháza út mentén áll évszázadok óta a kutasi csárda, majd létrejött a Sámsoni vasútállomás, 1900-tól Vásárhelykutas. 1896-ban a csárda épületét a város orvosi lakká alakította át. Az itteni gazdák tudatosan törekedtek arra, hogy Kutason tanyaközpont alakuljon ki. Az elszakadási mozgalom ellensúlyozására anyakönyvi hivatalt is állítottak fel. 1900-ban a Bárányi kocsmá, 1903-ban a Kutasi Szövetkezet boltja és vendéglője készült el. 1902-ben Pusztaközpontban is csendőrorst állítottak föl, majd állatorvost helyezett ide is a város. 1907-től Vásárhelykutason önálló anyakönyvi kerület működött. Az orvosi lakás közelében 1904-től a Kereskedelmi Minisztérium hetenként egyszer, szerdán, hetipiacot is engedélyezett. 1908-ban készült el a kibővített új vasútállomás, rakodóval. Gregus Máté föltárta azt a visszásságot, hogy mint

külterületen az építkezési szabályrendelet szerint csak egy kataszteri holdon lehet építkezni. Ekkora terület bekerítésére és beépítésére pedig általában nem volt sem igény, sem lehetőség.

A vasút közelsége biztosítani tudta a belterjesebb gazdálkodás számára a felvevő piachoz vezető utat. Annak a törekvésnek azonban, hogy a gazdák mezőgazdasági üzemükhöz több munkaerőt tudjanak lekötöni, településalakító erőre lett volna szükség. Az 1890-es évek derekán kérte a Városi Tanács a külterületi közigazgatási kirendeltség felállítását, de erre csak az első világháború végén került sor. A földművelésügyi miniszter úgy segítette a modernizációs folyamatokat, hogy az olvasóköroeknek könyvtárat adományozott, illetve tanfolyamok rendezéséhez nyújtott segítséget.

A birtokos földművesek óriási részt vállaltak a város költségvetési forrásainak megteremtésében. A termelőnek maradt is jövedelme, meg nem is. Az adóterheket a földbirtok jövedelméből ki kellett gazdálkodni, mert ha nem adták, akkor egyszerűen elvitték: ezek a közterhek s a bekebelezett adósságok kamatai.

A századfordulótól a rendszerváltásig

A 20. század fordulójának vizsgált közel három évtizede alapjaiban megváltoztatta az agrártermelést Hódmezővásárhelyen és környékén. Az önellátó gazdaságok jelentős mértékben árutermelővé váltak. Valóban történt előrehaladás a takarmánynövények termesztésében és felhasználásában. Hódmezővásárhelynek előnyös volt az induló pozíciója a tanyás gazdálkodás kibontakozásában, hiszen a lakótanyák itt már az előző korszakban ismertek voltak, az állandó kinnlakásnak megvoltak a maguk hagyományai.

A gazdaság és társadalom változása

A vadvizek megfékezése a pusztai vízátemelő rendszer ellenére sem valósult meg maradéktalanul. A külterületi vasúti rakodóhelyek (Vásárhelykutas, Kardoskút, Kopáncs) az első világháború idejére kezdtek jelentőssé válni az állatszállításban. Megoldatlan maradt azonban a külterületi folyamatos szállítás. A törvényhatósági utakat sorra feldomborították, utászokkal karbantartatták, de közülük csak kevés kapott teljes hosszában szilárd burkolatot. A dűlőutakat is fölárkolták, de nagyobb részük az őszi és tavaszi sárban nehezen járható volt, némelyik teljesen járhatatlan.

A hódmezővásárhelyi gazdaságnak és társadalomnak a legneuralgikusabb pontja a fölöttébb nagyszámú szegény ember volt. Gyakorlatilag arról volt szó, hogy ezek

a szegény emberek az aratási részes munkával és a csépléssel szerzett gabonán éltek családjikkal egész év folyamán. Nem terjedtek el széles körben munka-intenzív ágazatok; a két-három kataszteri holdas kisgazdálkodók szintén gabonát és kukoricát termeltek. Nem is lett volna piac komolyabb tételre, vagy nem akadt, aki megszervezze az elhelyezését. A problémák ellenére – nyomott árak, érdeklődés hiánya, a közvetítő kereskedelem kiszipolyozása, stb. – azért alapjaiban véve értelme volt a szorgalmas munkának.

Hódmezővásárhely lakossága részt vett az I. világháború legvéresebb csatáiban, amelyek mintegy háromezer fős helyi veszteséget követeltek. A harcok megszüntetése után nem volt olyan család, amelyik ne gyászolt volna. Az első világháború idején az állam az élelmiszer-ellátás megszervezéseként maximálta az árakat, bevezette a jegyrendszert. A gazdaság teljes egésze a hadseregnek termelt. A földreform folyamatos elhalasztása miatt a feudális eredetű nagybirtokrendszer megmaradt, ami rendkívül megnehezítette a mezőgazdasági népesség megélhetését. A kereskedelem gyakorlatilag a cserekereskedelem szintjére esett vissza, élelmiszer- és nyersanyaghiány állt elő.

A kenyérgabona és húskivitel korlátozása, a trianoni békediktátum után a környező államokhoz került közutak és vasúti hálózat egy jelentős része a termelvények kereskedelmét gátolta. A gazdasági világválság a harmincas években érte el Magyarországot. Csökkent a mezőgazdasági termékek ára, ezzel tovább zuhant a földműves családok életszínvonala. Ugyanakkor országos hírűvé vált Gregus Máté pósaalmi birtoka, ahová még a szegedi mezőgazdasági szakiskolából is hordták a tanulókat gyakorlati oktatásra. Karasz Péter a Pusztán szervezte a gazdák Hangya Szövetkezetét és Vásárhely-kutason önálló tejfeldolgozót hoztak létre.

A II. világháború alatt a szovjet csapatok garázdálkodásától szenvedett a lakosság, különösen a védtelen tanyákon élő parasztság. A földműveseknek beszolgáltatást kellett teljesíteni, a háború folyamán elveszett a város lóállományának 90%-a. A háború utáni földosztásból a városban közel kétezer jogosult kimaradt. Ők sokszor a korábbinál is bizonytalanabb megélhetés elé néztek, ugyanis megszűnt az a mezőgazdasági nagyüzem, ahol hosszú éveken keresztül bér munkásként el tudták tartani a családjukat. Több család részben szerződéses viszonyt vállalt módosabb gazdánál, részben alkalmi munkát végzett, vagy pedig elköltözött az ország más területére. 1945-től kezdődően azonban folyamatosan és fokozatosan szervezni kezdték a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket, de ezek jelentős részben csak 1950-től, akkor már erős kényszer hatására alakultak meg.

Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-án, Kecskeméten meghirdette a kollektivizálás programját, az alábbiak szerint: „a magyar demokrácia természetesen minden erejével azon van, hogy támogassa a dolgozó parasztságot a szövetkezésben. [...]

Ezért építjük gyors ütemben az állami mezőgazdasági gépezeteket, melyek a dolgozó parasztság számára biztosítják a modern gépek minden vívmányát, kezükre adják a legjobb traktorokat, a legjobb mezőgazdasági gépeket.” Beszédében szövetkezést ”ajánlott” a szerinte a szegény parasztok nyomorát okozó „zsíros-gazdák” visszaszorítására, valamint a közös földművelésre.

A vásárhelyi gazdák jelentős része nem fogadta kitörő örömmel, hogy földjeiktől, tanyáiktól – melyek több generáció szorgos munkája révén volt birtokukban – egyszerűen megfosztották, illetve elviselhetetlen terheket róttak rájuk. Két formáját különböztették meg a tiltakozási formáknak: az elsőt a téeszellenes izgatás és rémhírterjesztés, a másikat a kártevés, szabotázs jelentette. Akinek 300 aranykoronánál nagyobb termőföld ingatlan vagyona volt, kulákká nyilvánították és állandó üldözést szenvedett. Konceptios perekben számoltak le a gazdákkal. 1950-ben tartóztatták le a Pusztán terjedő fehérgárdista mozgalom első hullámában a fiatal gazdalegényeket, majd folyamatosan minden évben tömeges deportálásukra került sor, és munkatáborokban sínylődtek.

A város vezetői később célul tűzték ki, hogy megőrizték a fasiszta népiértársnak áldozatul esett mintegy ezer vásárhelyi zsidó, és a kommunisták által tönkretett és terrorizált, mintegy három-négyezer helyi gazda emlékét. Ennek a kezdeményezésnek gyümölcse a gyönyörűen helyreállított, 2004 júniusában megnyitott zsinagóga és Holocaust-múzeum, valamint a 2006-ban átadott Emlékpont múzeum.

1956. november 12-én a kormány eltörölte a kötelező beszolgáltatás rendszerét. A stratégiai termékek terén (gabona, napraforgó, sertés- és marhahús) megmaradt az állami továbbforgalmazási monopólium, még a szövetkezetek is csak állami megbízásból vásárolhatták fel e termékeket. A begyűjtési rendszer megszüntetése után az állam az agrárolló kinyitásával és az adóteher megnövelésével fölözte le a mezőgazdaságot, a földművesek jövedelmét.

Hódmezővásárhely kiterjedt tanyavilággal rendelkezett. Az 1960-as népszámlálás szerint a külterületen több jelentős település, tanyaközpont volt található: Batidán 1836, Erzsébeten 1476, Kútvölgyön 1897, Ráróson 1468, Szikáncson 1047 fő lakott. A belterületi népesség száma 1960-ban 40 047 fő volt. Hódmezővásárhelyen 1949-ben még a keresők több mint fele a mezőgazdaságban dolgozott, az ipari keresők pedig a legkisebb hányadot képezték. Az ötvenes években a város mezőgazdasági népességének aránya fokozatosan csökkent. Ezzel egy időben növekedett az iparban és a szolgáltató szektorban foglalkoztatott népesség száma és aránya.

Sajátos utat járt be a kopáncsi terület, ahol párholdas kisgazdaságok voltak, csak néhány nagygazdabirtokos család gazdálkodott a területen. Gabonatermesztéssel, gyümölcs- és zöldségtermesztéssel foglalkoztak. Az 1950-es években tanyaközpontot

kívántak itt létesíteni. Orvosi rendelő épült, egy dűlőút (a harmadik) mellett villanyoszlopokat állítottak fel, de a villanybekötés nem történt meg. Önálló postahivatallal is rendelkezett a település. Az 1950-es évek végén a terület nagy részén rizst kezdtek termelni. A helyi Vörös Partizán termelőszövetkezet gyenge teljesítménye miatt felbomlott, a Lenin termelőszövetkezet működött tovább. A fiatalok közül alig maradt valaki a mezőgazdaságban. A parasztok tanyájuktól távol kaptak háztáji földet, sok tanyát, épületet a termelőszövetkezet használt, ezek tönkrementek. A mezsgyéket beszántották, az elhagyott kertek gyümölcsfáit kivágták. A kopáncsi tanyavilág szinte elnéptelenedett.

A teljes foglalkoztatottság és kiteljesedő háztáji gazdálkodás következtében a hetvenes, nyolcvanas években Hódmezővásárhelyen összességében elviselhető volt az élet, volt munka, emelkedett az életszínvonal. A legkorszerűbb termelési és tenyésztési eljárások honosítására ez az agrárrendszer éppúgy képes volt, mint a falusi háztartások döntő többségére jellemző, a mezőgazdaságból kiegészítő jövedelmet biztosító háztáji gazdálkodás megújítására, legalább részleges rendszerbe szervezésére.. A mezőgazdaság olyan jövedelmeket biztosított, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a térség látványosan modernizálódott, a falusi lakásállomány fele kertvárosi mintákat követve megújult.

Az 1965–1980 közötti másfél évtized beruházásainak köszönhetően egyértelműen ipari jellegűvé vált a korábbi mezőváros, s ezzel együtt a térség is: a foglalkoztatottak 45%-a még 1990-ben is az iparban dolgozott (ez a 27. legmagasabb ipari részarány volt a kistérségek között), a mezőgazdaság súlya pedig az átlag alá, 21%-ra csökkent.

Birtok- és üzemszerkezeti változások

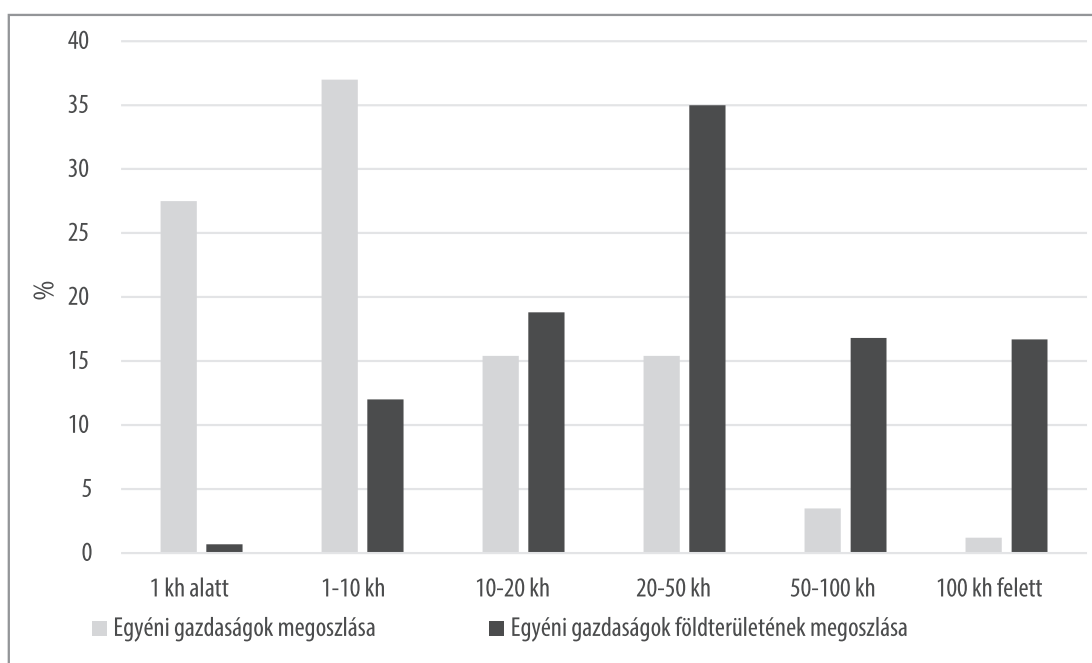
Megpróbálkoztak a földkérdés megoldásával is, összeírták a parcellázható földeket és a földigénylőket. Ezt követően előbb a Tanácsköztársaság ideje alatt a Vörös Hadsereg szedte áldozatait, majd a betóduló királyi román hadsereg itt állomásozó egysége országosan is példa nélkül álló módon tömegmészárlást hajtott végre: 1919. július 25-én 56 ártatlan, 16 és 64 év közötti, főleg parasztembert kegyetlen módon meggyilkoltak. Emléküket a mai napig utcatábla őrzi a városban. A megszállók ráadásul ellenszolgáltatás nélkül elszállítottak 27.536 mázsa gabonát (az utolsó háborús évben sem rekviráltak ennyit) és 4957 állatot. Be kellett szolgáltatni többek között a gyapjút, nyersbőrt is.

Az 1920-as földreform végrehajtása után némileg módosult a birtokstruktúra, de alapvető változások nem történtek. 1923 januárjában ínségadót vetett ki a város, aminek értelmében az őstermelőknek földjük után kataszteri holdanként 3 kilogramm búzát kellett beadniuk. Az erőn felül vállalt bankkölcsön mellett a termelési

kultúra, a talajjavítás hiánya miatt romló földminőség, a szaporodó szikesek, a gyakori aszály, vagy éppen belvíz, árvíz is hozzájárult ahhoz, hogy sok kisbirtokot elárverezzenek. A Nagyatádi-féle látszatföldreform hódmezővásárhelyi végrehajtása 1923-ban volt, amikor az ötezer földigénylőből 571-en kaptak összesen 1188 kataszteri holdat. Ez nem jelentett igazi stabilizációt.

A harmincas években a város területének túlnyomó része az egyéni gazdaságok birtokát képezte. 1935-ben a város összterülete 131 752 kataszteri hold volt, amelynek 93,3 %-a az egyéni gazdaságok kezelésében volt. A gazdaságok száma 11 489-et tett ki.

10. ábra: Egyéni gazdaságok és azok földterületének megoszlása
Hódmezővásárhelyen, 1935-ben

Forrás: KSH (1956) adatai alapján

A fenti adatok bizonyítják, hogy 1935-ben az egyéni gazdaságok összes területének 68,5%-a (több mint 84 000 kataszteri hold) 20 kataszteri holdnál nagyobb területű gazdaságok tulajdonában volt, bár ezeknek a gazdaságoknak a száma az egyéni gazdaságoknak csupán 20,1%-át tette ki. A kimutatás szerint 1 kataszteri holdnál kevesebb földje volt az egyéni gazdaságok 27,5%-ának, mely az egyéni gazdaságok összterületének mindössze 0,7%-át tette ki.

A II. világháború után Hódmezővásárhelyen, mivel nem volt jelentős a földreformról szóló 600/1945. M.E. számú rendelet alapján szétosztható nagybirtokok száma, ezért a 132 ezer kataszteri holdas határnak mindössze 6,25 %-a került kiosztásra.

A városban a Földigénylő Bizottság 1945. július 9-i levelében — amelyet az Országos Földrendező Tanácshoz küldött a földigénylés kielégítésével kapcsolatos panaszok orvoslása céljából — megindokolja, hogy miért volt szükség a rendelet értelmében megváltás alá kerülő ingatlanok szétszétására Hódmezővásárhelyen. A levélben szerepel, hogy „A Földigénylő Bizottság 3100 földigénylő közül ezideig mindössze kb. 1100 egyént tudott kielégíteni és most abban az esetben, ha a Megyei Tanács által hozott határozatban mentesített ingatlanokat az előbbi tulajdonosoknak vissza kell adni, akkor itt Vásárhelyen alig 5—600 földigénylő kaphat csak földet”. A végleges adatokat a KSH adatsorából láthatjuk.

14. táblázat: Az 1945. évi földreform következtében Hódmezővásárhelyen földhöz jutottak száma és birtoknagyság szerinti megoszlása

Megnevezés	Létszám (fő)	Ebből (%)			
		1 kh	1-5 kh	5-10 kh	10 kh felett
Gazdasággal rendelkezők	1282	14,9	46,1	36,5	2,5
Gazdaság nélküliek	114	26,3	62,3	10,5	0,9
Összesen	1396	16,0	47,8	33,6	2,6

Forrás: KSH (1956) adatok alapján

A földhöz jutottak közül legtöbben 1-5 kataszteri holdat, az igénylők legkisebb hányada volt, akik 10 kataszteri holdnál több földet kaptak. A földreform során a városban kiosztottak 6002 kataszteri hold földet, ebből mintegy 300 kataszteri hold gyümölcsöst. Ezt a területet 128 földtulajdonostól vették el.

1948-ban a 15 kataszteri holdat meghaladó és legalább 150 aranykorona értékű birtokok után komoly adót vetettek ki. A mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletéről szóló kormányrendeletet 1948. augusztus 29-én, vasárnap hirdették ki, de már ezen a napon megjelent a jól informált Vásárhely Népe című kommunista napilap címlapján kivonatos formában. A Községi Földbérő Bizottságnak az előljárásság részéről Duránszky László, a Földbérő Szövetkezettől Sápi Mihály, a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetségétől (FÉKOSZ) Lévai Sándor, az Újbirtokosok és Földhözjutottak Országos Szövetségétől (UFOSZ) Földházi Pál, a Földműves Szövetkezettől Süle György. Nyilatkozatra hívták fel a Földbérő Szövetkezetet és a Földműves Szövetkezetet, hogy kívánnak-e élni az előhaszonbérleti jog gyakorlásával. Borbás Lajos, a Magyar Dolgozók Pártjának megyei titkára gyakorlatilag Rákosi kecskeméti beszédének gondolatmenetét követve kijelentette, hogy „a harc folyik falun és tanyákon, amely egyre élesedik és a haszonbérleti szerződés fegyver a szegényparasztság kezében e harc megvívására.”

Szeptember 6-án – a kormányrendelet kihirdetését követő nyolcadik napon – Hódmezővásárhelyen a közgyűlési teremben lezárták a nagyhaszonbérletek összeírását. A szűk határidőt indokolhatta az is, hogy az őszi munkák elvégzését biztosítani akarták az eljárás alá vont földeken, ehhez valóban fontos volt az ügyek mielőbbi rendezése. Az összeírás lezárásakor az illetékesek úgy látták, hogy a haszonbérleti rendelet alapján igénybevett földterületek fedezni fogják az igénylők szükségleteit, ekkor öt-hatezer kataszteri holddal számoltak. Munkája tényleges megkezdésének negyedik napján a Földbérlo Bizottság már 383 haszonbérleti ügyet tárgyalt le, és 2774 kataszteri hold nagyságú földterületet vettek igénybe. Mészáros Tamás történész arra is felhívja a figyelmet, hogy a bizottság rendkívüli hatékonysággal volt képes dolgozni, ugyanis amennyiben nyolc órás munkaidővel számolunk, akkor azt találjuk, hogy ötpercenként zártak le egy ügyet. Ez azonban nem annyira meglepő, ha hozzátesszük, hogy az elsődleges kedvezményezett mindig a Földbérlo Szövetkezet volt, általában azt jelölték meg új haszonbérloként. A Földbérlo Bizottság véghatározati űrlapja, már egyértelműen arra utal, hogy a földbérlo szövetkezeteknek jelentős szerepet (jelentősebbet, mint ami a rendeletben rögzítve van) szántak a hatalom birtokosai.

Természetesen a rendelet hatálya alá eső földbirtokosok nem örültek, hogy kényszerhaszonbérletbe veszik földjeiket, központilag megállapított alacsony bérleti díj fejében, minimum öt évre. Oláh Mihály Hódmezővásárhely polgármestere 1948. szeptember 23-án hirdetményt adott ki a mezőgazdasági ingatlanok hasznosítása ügyében: „Tudomásomra jutott, hogy Hódmezővásárhely egész területén, különösen a külterületen, a közelmúltban megjelent haszonbérleti rendelettel kapcsolatosan nyugtalanságot és zavart előidéző ellenségek és reakciós agitátorok működnek, akik mindenáron a parasztság körében a folyamatos mezőgazdasági munkálatok, szántás, vetés menetét megzavarni igyekeznek. (...) Nyomatékosan felhívom a város lakosságát, hogy ha bárki ilyen reakciós elemről tud, vagy vele beszél, azonnal jelentse az államvédelmi szerveknél, akár a város polgármesterénél.”

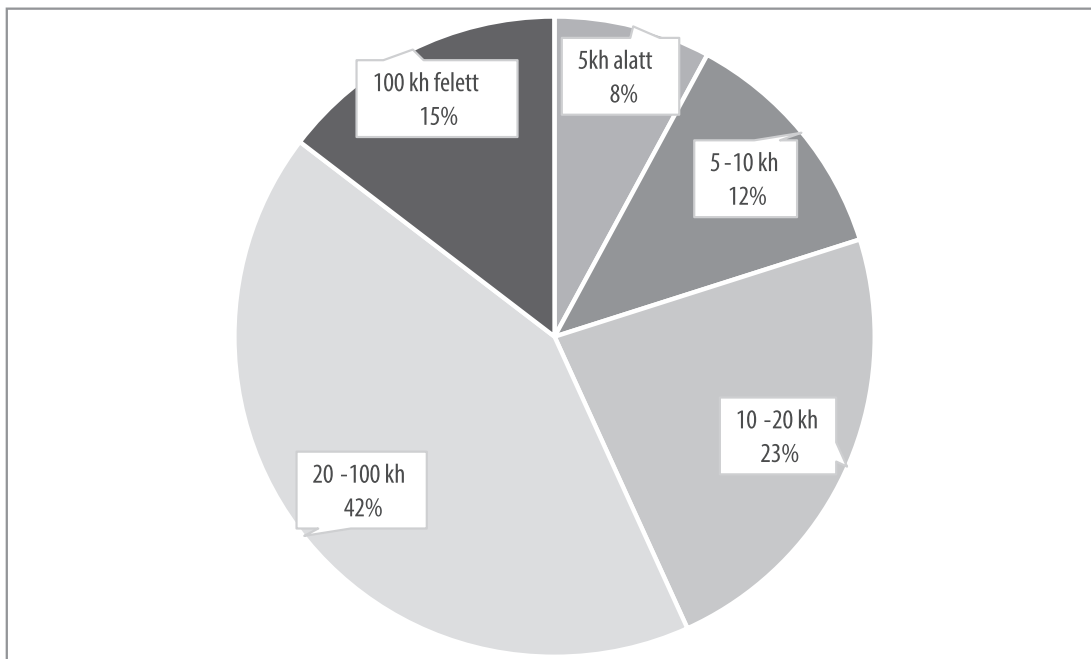
Az első négy földbérlo szövetkezet október 1-jén alakult meg Hódmezővásárhely határában. A négy megalakuló bérlo szövetkezet munkájába 77 igénylo kapcsolódott be. A földhöz jutó új bérlo elsősorban a szegényparasztság, a földnélküli mezőgazdasági munkások köreiből kerültek ki, többségének nem volt megfelelő felszerelése. Az őszi folyamán felállított állami mezőgazdasági gépállomásnak komoly szerepet szántak a bérlo szövetkezetek munkájában. Az első bérletbe helyezések ünnepélyes keretek között zajlottak, Karácsonyi Ferenc főispán és Oláh Mihály polgármester jelenlétében. A vásárhelyi gazdák nagy részének az volt a véleménye, hogy a bérlo szövetkezetek a „kolhoz” felé vezető út első lépcsőjét jelentik, ezzel szemben az első szövetkezetek tagjai megalakulásukkor másként látták: „Nem az önállóság elvesztése lesz ez. Hiszen éppen eddig voltunk lekötözve valamelyik kuláknál” – mondták a Vásárhely Népe újságírója szerint.

A hódmezővásárhelyi Földbérlo Bizottság október 6-án közzétett kimutatása szerint összesen nyolc szövetkezeti csoport alakult 118 taggal, 1336 kataszteri hold területen. A kimutatás szerint idénymunkákra három kisebb szövetkezet is alakult, 215 személlyel 3225 kataszteri holdon. Ha ennek átlagát nézzük, azt kapjuk, hogy az átlagosan juttatott földterület a rendelet által előírt 10 kataszteri holdnál kisebb: 9,37 kh/fő. A legrosszabbul az egyéni juttatásban részesülők jártak, ők átlagosan 5,3 kataszteri holdhoz jutottak átlagosan. Ebből is látszik, hogy a rendelet megalkotói és helyi végrehajtói számára is az volt a cél, hogy a szövetkezést népszerűsítsék. A nagyobb földhöz való juttatás azonban ennek csupán az egyik eleme volt. A vetőmag hitelek megadásáról is a Földbérlo Bizottság döntött, utalványaira a Földműves Szövetkezet adta ki a kataszteri holdanként adható 120 kilogramm búzát, vagy 90 kilogramm rozst, vagy őszi árpából 100 kilogrammot. Műtrágyát is lehetett igényelni: egy kilogramm szuperfoszfát ára 50 fillér, a pétisó kilogrammjá, pedig 80 fillérbe került. A hitelekhez legkönnyebben a bérlo szövetkezetek tagjai juthattak, de eredetileg olyanok is kérhették, akik nem voltak tagok bár nekik hosszabb procedúrán kellett átesni a kérelem elbírálásakor. Néhány hét múlva a Bizottság úgy döntött, hogy csupán abban az esetben részesülhetnek vetőmag kiutalásban és szántási hitelben, ha szövetkeznek egymással. Egyértelmű volt ezeknek az intézkedéseknek a célja. A gazdatársadalom egyre erőteljesebben érezhette, hogy a bérlo szövetkezeteknek, a szövetkezési gazdálkodásnak elsődleges prioritása van.

Voltak, akik kisbirtokból bérelt területekkel nagygazdaságot hoztak létre, és az akkori terminológia szerint kulámparasztokká nőttek ki magukat. Egyesek nem voltak hajlandók végrehajtani a rendeletet úgy, ahogy az elő volt írva. Hiába értesítették őket, az elvett területeken tovább szántottak-vetettek. Ez természetesen konfliktusokat szült az újonnan létrejött szövetkezetekkel és azok tagjaival. Számos gazdálkodót sújtott az „újvilág új rendje”. Voltak, akik földjeik kétharmadát és egyéb vagyonukat is elveszítették, mellette pedig börtönbüntetés, hivatalvesztés, politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése is szerepelt az ítéletekben.

A Földbérlo Bizottság, miután a megszabott feladatait elvégezte, feloszlatta magát. Hódmezővásárhely határában összesen 8034 kataszteri hold földet vettek kényszerbérletbe. Összességében ennek a területnek közel 60%-a került (a táblás művelésre szövetkezettekkel együtt) összesen szövetkezeti kezelésbe 373 új bérlovel, 4515 kataszteri holdon. Ez alapján 12 kataszteri hold/fő eredményhez jutunk. A maradék 3519 kataszteri holdon, pedig a többi, egyénileg bérlethez juttatott 661 szegényparaszt osztozhatott, ők átlagosan 5,3 kataszteri holdas bérelt földet művelhettek. A szántási-, vetőmag- és műtrágya hiteleknek köszönhetően a tagok be tudták művelni a földjeiket, de az alacsony felszereltség, és a nagynak számító tagonkénti átlag 12 kataszteri hold föld mindenesetre sok nehézséget okozott az új bérloknak.

11. ábra. A földterület megoszlása birtoknagyság szerint Hódmezővásárhelyen, 1949-ben

Forrás: Haladi (1985) adatai alapján

Különösen 1952 után a 20 kataszteri holdnál nagyobb területű — többségében kulák gazdaságok — összes területének fajlagosan számított aranykorona tiszta jövedelme fokozatosan csökkent, mivel a földcserék következtében eddigi nagykiterjedésű földjeik részben a kis- és középparasztság tulajdonába, részben a szocialista szektorba kerültek. A város polgármestere 1949. novemberi jelentésében, amelyet a Csongrád megyei alispánnak küldött, a birtokmegoszlási adatokat a következőkben jelölte meg.

15. táblázat: Birtokmegoszlási adatok Hódmezővásárhelyen 1949-ben

(*: az adat pontosan 4747 kh 290 □-öl)

Üzemtípus	Száma	Összes területe (kh)
Termelőszövetkezeti csoport	28	10375
Állami gazdaság	3	4747*
Állami erdőgazdaság	1	560
Földműves szövetkezet	1	685
Egyházi birtok	5	350
Legelőközösség összes területe		280

Forrás: Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fiókleveztár (1949) adatai alapján

1950-ben a közigazgatás átszervezés következtében mintegy 48 000 kataszteri holddal és több mint 10 000 fővel csökkent a város területe és lakossága. Hódmezővásárhely a második világháború előtt az Alföld legnagyobb tanyás mezővárosai közé tartozott. Az 1960-as népszámlálási adatok szerint a város összterülete 81 427 kataszteri hold volt. Ebben az évben Hódmezővásárhelyen megtörtént a mezőgazdaság szocialista átszervezése.

A parasztság viszonylag könnyen belenyugodott a megváltoztathatatlanba. A szövetkezetek szervezése során a nyomás, ráhatás minden lehetséges eszközt felhasználta. Erőszakot csak elszórt esetekben alkalmaztak. A mezőgazdaság szocializálásával ebben az ágazatban is megvalósulhatott a központi gazdasági irányítás. Az átalakulás ugyan nem érintette a föld tulajdonjogát, azt meghagyta a földműveseknél, de a föld használata a paraszt belépésével a szövetkezeté lett. A cserejogot a szövetkezetek kapták meg.

A mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésével különböző termelőszövetkezetek és állami gazdaságok jöttek létre. Csongrád megyében egy termelőszövetkezetre átlagosan 2300 kataszteri hold, egy tagra pedig 6,2 kataszteri hold földterület jutott. Még nem állt rendelkezésükre megfelelő gépek, felszerelés sem. Ennek következtében a szövetkezeti tagok jövedelme is kisebb lett. Igaz, hogy a tagonként 1 kataszteri holdnyi engedélyezett háztáji föld jövedelme jelentős mértékű jövedelem-kiegészítést eredményezhetett (akár természetben, akár pénzben), ez a lehetőség azonban csak enyhítette a nehézségeket, de nem oldotta fel azokat.

A 82 ezer kataszteri holdas hódmezővásárhelyi határból 46 ezer kataszteri hold tartozott a város 11, illetőleg 12 mezőgazdasági termelőszövetkezetéhez és közel 2000 kataszteri hold a két állami gazdasághoz. Az állami gazdaságok területe nagyobb volt ennél (kerekén 30 ezer kataszteri hold), de egy részük más város és község határához tartozott.

A Hódmezővásárhelyi Állami Gazdaság közel 19 ezer kataszteri holdas kiterjedésű egységének az elődei voltak az 1949-ben alakult Kopáncsi, Barattyosi, Kutasi úti, Székkutasi állami gazdaságok és a Hódmezővásárhelyi Tangazdaság. A Gorzsai Állami Gazdaság elődei hasonlóképpen 1949-ben alakultak (Gencsháti Állami Gazdaság, Igási úti Állami Gazdaság stb.), 1960-ban egy hódmezővásárhelyi, egy földéaki és egy makói üzemegységből állott. nagyüzemi bázisait a vásárhelyi határban. Mindkét állami gazdaságnak központi gépüzeme, javítóműhelye, szervizszolgálat és szállítórészlege, laboratóriuma, továbbá növényvédelmi szolgálat és öntözőüzeme volt.

1957-ben a város területén 23 termelőszövetkezet, két termelőszövetkezeti csoport, és szakcsoportok gazdálkodott. Az első negyedév végén a város összes

szántóterületének 38,5%-a szocialista szektor használatában volt. 1960-ban szövetkezeti várossá nyilvánították Hódmezővásárhelyt. Akkor az állami gazdaságok és állami vállalatok használatában lévő területekkel együtt a város összes szántóterületének már 52%-a volt szocialista szektor használatában. Egy év alatt a növekedés 13,5%-os volt. Az 1957. évi zárszámadás szerint a termelőszövetkezetek beruházott vagyona közel 40 millió Ft volt. 1957-ben a munkaegységenkénti részesedés 5,42 Ft-tal több volt, mint 1955-ben.

A hatvanas évek végére a mezőgazdasági szövetkezetek megmaradt tagjainak anyagi biztonsága annyira megerősödött, hogy a szövetkezetek összességében a szocialista munkaerőpiac sikeres szereplőivé tudtak válni: fiatal és középkorú, képzett emberek belépésével folyamatossá vált a mezőgazdaság technikai megújulása, valamint a szövetkezetek keretében is szervezett falusi ipar és építőipar kiterjedése.

Az agrárrendszer sikeressége ellenére jelentős strukturális nehézségekkel küzdött: a nagyüzem és a kisüzem között nem alakult ki verseny és munkamegosztás, a nagyüzemek földtulajdon-szerzési monopóliuma miatt nem működött a földpiac, az árrendszer a tervezési rendszernek az eszköze volt, illetve a kooperációs viszonyok sem működtek tökéletesen. Így egyebek mellett nem tudott kifejlődni a törpeüzemek és a nagyüzemek közt egyfajta középállalkozási szektor, és nem jött létre önálló szolgáltató szféra sem.

A mezőgazdasági termelési szerkezet változása

A mezőgazdasági termelésen belül a gabonatermelés volt továbbra is a meghatározó. Az állattenyésztés alakulásánál láttuk, hogy a fajtaváltás, majd a jobb minőségre törekvés meghozta gyümölcsét. A termelés mennyiségét tekintve a baromfi volt a legjelentősebb, majd a sertés következett. Sajnálatos, hogy az erre épülő feldolgozóipar itt nem valósulhatott meg. Hódmezővásárhelyen javaslatba került konzervgyár, illetve a növénytermesztésre épülő dohánygyár, seprűgyár, cukorgyár létesítése is, de egyik sem valósult meg.

A szarvasmarha-tenyésztés válságba került: az állomány jelentősen csökkent (akárcsak a juhtenyésztés esetében), viszont a két világháború között lejátszódó fajtaváltás miatt a fajlagos tej- és hústermelés jelentősen javult. A lótenyésztés azért volt jelentős, mert ebben a korszakban a gépesítés még nem mindenhol volt fejlett, továbbra is szükség volt az igaerőre. Bár eközben a technikai háttér is modernizálódott az első világháború után: a cséplés teljes gépesítése mellett egyre inkább elterjedőben voltak a talajmegmunkáló gépek is.

1952-ben az ország öt megyei és 28 járási központjában kiállítást rendeztek a mezőgazdaság szocialista fejlődéséről. Hódmezővásárhelyen többek között bemutatták a silótakarmány helyes készítési módját. Beszámoltak arról is, hogy a Hunyadi Termelőszövetkezet pótbeporzással 24 mázsás kukoricatermést ért el. A tenyészállat kiállításon a Kutasi Állami Gazdaság magyar-fehér baromfiai első díjat nyertek. A Kiszombori Állami Tangazdaság is felvezette tenyészállatait. A Felgyői Állami Gazdaság dolgozói pedig lovasbemutatót tartottak.

A nagyüzemi átszervezés következtében a külföldi intenzív búzafajták térhódításával visszaesett a kenyérgabona vetésterülete, növekedett a zöldség, az ipari növények és a takarmánytermő területek részaránya. Az átalakítást követő években a termelés növekedésére nem kerülhetett sor. Mindenesetre a begyűjtési rendszer megszűnése szabadabbá tette a szövetkezeteket, s az egész gazdasági környezet nagyobb befogadási készséget mutatott az esetleges változásokra. Az áttörést részben a részesművelés rendszerének lehetővé tétele, részben az jelentette, hogy 1961-ben engedélyezték a szövetkezetek számára a gépvásárlást, s ehhez megfelelő állami hiteleket folyósítottak.

Különleges helyi tényező, hogy Hódmezővásárhelyen a szövetkezeti gazdálkodásban sem speciális mezőgazdasági kultúrák nem honosodtak meg (azelőtt sem voltak), sem kiegészítő üzemágak nem fejlődtek ki. Kezdetől fogva a mezőgazdasági alaptermékekre rendezkedtek be: búza, kukorica, néhány ipari növény és az állattenyésztés, de ebben is legkevésbé a baromfi.

A Gorzsai Állami Gazdaság 1960-ban megkapta a hódmezővásárhelyi méntelepét. A két főágazaton kívül (növénytermesztés, állattenyésztés) kiegészítő és mellékvékenységet folytató üzemek dolgoztak. 1962-ben létesült a húsfeldolgozó üzemük, amelyben hetente 100 hízott sertést dolgoztak fel. Évente 3000 hízót vágtak le, mintegy 350 tonna élőtömegben.

16. táblázat. A Gorzsai Állami Gazdaság főbb adatai 1961-ben

Megnevezés	Összes terület (kh)	Szántóterület (kh)	Számosállat
I. kerület: Gorzsa	3929	3459	1543
II. kerület: Gencshát	2541	2348	316
III. kerület: Igás	3920	3558	468
Összesen	10390	9365	2327

Forrás: Baracs (2010) adatai alapján

A Hódmezővásárhelyi Állami Gazdasághoz 1962-ben hozzácsatolták a Hódmezővásárhelyi Tangazdaságot is. Az összes terület 18 180 kataszteri hold (10

462 hektár) volt, amiből szántó 14 634 kataszteri hold. A központ Hódmezővásárhely belterületén, a volt méntelep épületében helyezkedett el. Dolgozói főleg hódmezővásárhelyiek voltak. Az éghajlati és a talajadottságokat figyelembe véve, a közgazdasági tényezők hatásaival számolva, a növénytermesztési főágazat központjában (a vetésterület 38%-a) a gabonatermesztés állt. Nagyjából 1000 kataszteri holdon, a paléi rizstelepen történt a rizstermesztés.

Az 1960-ban, Kútvölgyön felépült vetőmagüzem feladata volt a Békés és a Csongrád megyei állami gazdaságok és néhány termelőszövetkezet hibridkukoricájának feldolgozása. 25 millió Ft-ba került a felépítése, ebből 8 millió Ft volt a gépi berendezés értéke. 14 ilyen üzem volt az országban, két műszakban 70 ember dolgozott a kútvölgyi telepen. A hibridkukorica-vetőmag feldolgozása mellett mintegy kétezer tonna árukukorica szárítását is végezte az üzem. Mintegy ezer tonna rizs szárítása és vetőmag-előkészítése ugyancsak ott történt. A takarmánynövények közül első helyen állt a lucerna, mintegy 250 hold, a szántóterület 17%-át képezte. Jelentős volt a silókukorica-termesztés is. Az állattenyésztés főbb jellemzői: szarvasmarhát, sertést, juhot tenyésztettek, valamint foglalkoztak baromfitenyésztéssel.

A termelőszövetkezetek több főnövényt illetően túlhaladták az egyéni gazdaságok átlaghozamát. A statisztikai adatok szerint a többtermelés úgy alakult, hogy kenyérgabonából 130, árpából 490, zabból 80 kilogrammal többet takarítottak be kataszteri holdanként, mint az egyénileg gazdálkodók.

17. táblázat. A növénytermesztés átlaghozama a hódmezővásárhelyi termelőszövetkezetekben 1961-ben

Tsz neve	Őszi búza	Őszi árpa	Tavaszi árpa	Zab	Kukorica	Burgonya	Cukorrépa	Napraforgó
Átlaghozam (t/ha)								
Alkotmány	1,36	1,36	1,22	0,55	1,36	3,9	10,8	0,47
Bem	1,15	1,57	1,09	0,8	1,84	4,9	10,4	0,64
Dózsa	1,24	1,5	1,09	0,98	1,99	5,7	11	0,77
Előre	1,18	1,04	0,81	0,75	1,47	4	6,7	0,74
Köztársaság	1,02	1,37	1,16	1	1,7	0,8	9,9	0,48
Lenin	0,87	0,95	0,98	0,58	0,88	4,1	9,7	0,75
Marx	1,17	1,39	1,13	0,64	1,68	1,9	9,5	0,49
Május 1.	1,06	1,26	1,46	0,76	1,12	2,7	9,5	0,68
Petőfi	0,89	0,94	0,58	0,55	0,9	4,8	13,8	0,48
Rákóczi	1,2	1,46	1,24	0,9	1,82	2,2	8,3	0,65

Tsz neve	Őszi búza	Őszi árpa	Tavaszi árpa	Zab	Kukorica	Burgonya	Cukorrépa	Napraforgó
Átlaghozam (t/ha)								
Sallai	0,92	1,1	0,9	0,68	1,39	-	6,4	0,48
Ságvári	1,12	1,5	0,78	0,65	1,99	-	13,2	-
Somogyi	0,99	0,95	0,46	0,55	0,66	4,5	13,8	0,76
Szabadság	1,14	1,43	1,01	0,84	1,79	4,1	6,5	0,52
Szántó K.J.	1,38	1,79	1,2	0,81	2,01	8,7	10,1	0,99
Viharsarok	0,86	1,04	0,61	0,21	0,88	4,2	5,6	0,51
Vörös Csillag	1,09	1,44	1,36	-	1,72	4	11,3	0,82
Összesen	1,12	1,29	1	0,7	1,57	3,7	9,96	0,68
Terv	1,04	1,26	0,97	0,81	1,52	5,57	12,85	0,89

Forrás: Baracs (2010) adatai alapján

Összesen 5900 egyéni gazdálkodót tartottak nyilván. A termelőszövetkezetekben 1958-ban 1150 család, 1300 taggal, mintegy 15 ezer kataszteri holdon gazdálkodott. A legnagyobb termelőszövetkezet a Ságvári volt 6064 kataszteri hold művelt területtel. Az 1962-ben végbement egyesítések után a város termelőszövetkezetének száma 13-ra csökkent. A Növényvédő Állomás tekintélyes segítséget nyújtott a kártevők elleni védekezésben, azonban azt nem tudta biztosítani, hogy az apró parcellákon a nagy gépekkel védekezési munkát hajtsa végre, ezért az 5 holdon aluli parcelláknál szükséges volt, hogy a védekezést az érdekeltek saját maguk kisgépekkel végezzék.

A rendszerváltástól az ezredfordulóig

Az egykor prosperáló könnyűipari ágazatok (porcelángyártás, textilipar, mezőgazdasági gépgyártás, élelmiszeripar) rendszerváltás utáni válsága, illetve a helyi nagy foglalkoztatók meggyengülése a foglalkoztatási szerkezetet is átformálta, és az ezredfordulóra a szolgáltató szektor szerepe lett a meghatározó nem csupán a megyei jogú város, hanem a térség további településeinek életében is.

A rendszerváltás során minden korábban önállóan gazdálkodó földműves várta, hogy valamilyen módon elégtételt nyer. Bár a hódmezővásárhelyi kistérség a mezőgazdasági keresőinek 60%-át elvesztette, ez jóval kisebb csökkenés volt az átlagosnál. A 2001-es 10,8%-os agrár-foglalkoztatás a vidéki átlag fölé (a századik helyről az ötvenedikre) emelte a hódmezővásárhelyi kistérséget e mutató rangsorában. A jelenség mögött a kisebb községek, különösen a tanyák gazdaságának

kisebb átalakuló-képessége, illetve a térség kimondottan jó termelési adottságai, az átlag 30 aranykoronás földek állhatnak.

Napjainkban Hódmezővásárhelyen a legnagyobb adózó és legnagyobb foglalkoztató vállalatok között is jelentős a mezőgazdasági vállalkozások súlya. A rendszerváltást követően a birtokszerkezetre az elaprózottság volt jellemző, de az elmúlt években egyértelműen megkezdődött a koncentráció. A mezőgazdasági művelési ágak közül a szántó részaránya meghaladja a 75%-ot (mintegy 24% a kistáblás szántó és 51% a nagytáblás szántó aránya).

A termelési struktúrában az egyéb művelési ágak részaránya és súlya (kert, gyümölcsös, szőlő) térségi szinten nagyon alacsony. Az állattenyésztés mennyiségileg visszaesett a rendszerváltás óta, bár a színvonala ugyanakkor – a minőség és hozam tekintetében is – országos szintű, sőt néhány hódmezővásárhelyi nagyüzem esetében országosan kiemelkedő. A takarmánynövényeket főként a saját állatállomány takarmányozására használják, kivéve a Hód-Mezőgazda Zrt. takarmánykeverő üzemét, amely a piac számára (nagyreszt belföldi értékesítésre) is nagy volumenben állít elő magas minőségű takarmányokat.

Az értékesítést elsősorban a térségi nagy integrátorok (KITE Zrt., Hód-Mezőgazda Zrt.) végzik. Alacsony hányadban dolgozzák fel azonban az állati eredetű termékeket. Az élelmiszerlánc legelején álló, helyben megtermelt alapanyag zömmel kikerül a város határain kívülre, a szomszédos térségekben adódik hozzá a feldolgozás során a magasabb érték, és ott jelenik meg ennek foglalkoztatási hatása is. Az előállított állati termékek feldolgozása és értékesítése – a járásban működő néhány kisüzemet leszámítva – főként Szegeden történik. Bár a kertészeti kultúrákban sikeresen megindult a termelő-értékesítő szervezetek működése a Dél-Alföldön, Hódmezővásárhelyen alig van valódi együttműködés a termelők között. Mindezeknek a kihívásoknak a kezelése és a versenyképesség további fokozása az elkövetkező időszak feladata lesz.